

Klasik Türk Edebiyatında Pend-nâme-i Attâr'a Yazılan Şerh ve Tercüme ile Bu Eserler Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar*

Sema LEVENT**

Öz

Farsçada “nasihat”, “öğüt” manasına gelen “pend” sözcüğü, “nâme” ile birlikte; “Pend-nâme”, “öğüt kitabı, nasihat risalesi, öğüt kitapçığı” gibi anlamlar taşır. *Pend-nâme* türü Attâr'ın (ö. 618/1221) *Pend-nâme*'sinin etkisiyle klasik Türk edebiyatında türden ziyade nasihat konusunda yazılan eserlerin özel adı olmuş ve bu konuda yazılan eserler *Pend-nâme* olarak isimlendirilmiştir. Bir tür ismiyle âdetâ aynı bilinirlik derecesine ulaşmış olan, Feriduddîn-i Attâr'a atfedilen hacmi küçük, tesiri büyük bu eser, Fars edebiyatında olduğu kadar Türk edebiyatında da büyük ilgi görmüştür. Türk edebiyatında Attâr'a aidiyeti mevzusu tartışma konusu edilmeden benimsenen *Pend-nâme*'ye her dönem yoğun bir ilginin olduğu, söz konusu eser üzerine yapılan çalışmalardan da anlaşılmaktadır. Klasik Türk edebiyatında bu esere duyulan alakanın bir sonucu olarak şerh ve tercüme çalışmaları her yüzyıl devam etmiş ve neticede zengin bir literatür oluşmuştur. Ayrıca bu şerh ve tercüme akademik çalışmaların konusu olarak bir taraftan Latin harflerine aktararak günümüz okuyucusunun hizmetine sunulurken diğer taraftan bu metinlerin içerdiği malzeme işlenerek dönemin siyasi, edebi, kültürel atmosferi hakkında bilgi elde edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılarak klasik Türk edebiyatında *Pend-nâme*'ye yapılan tercüme ve şerhler araştırılarak tablo halinde gösterilmiştir. Ayrıca günümüz araştırmacıları tarafından bu metinler üzerine yapılan çalışmalar incelenerek bunlarla ilgili bilgi verilmiştir. Bu sayede *Pend-nâme* üzerine yapılan araştırmaların en güncel hali derlenerek konunun düzenli bir şekilde kaleme alınması sağlanmıştır. Yapılan akademik çalışmaların yoğunlaştığı konular tespit edilmiş, yeni bilgiler sayesinde artık

* Makale Prof. Dr. Mustafa ERDOĞAN danışmanlığında hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., sema04_levent24@hotmail.com, orcid: 0000-0003-0763-3903.

güncelliğini yitiren bilgiler üzerinde durulmuş ve hatalı olduğu teyit edilen bilgiler düzeltilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Feriduddîn Attâr, *Pend-nâme*, tercüme, şerh, literatür.

Commentaries and Translations Written on *Pend-nâme-i Attar* in Classical Turkish Literature and Related Scholarly Works

Sema LEVENT

Abstract

“Pend” is a Persian term, which can be translated as “a book of advice” or “a book of counsel,” when used together with the suffix “-nâme”. Because of the overarching influence of Feriduddîn-i Attâr’s (d. 618/1221) *Pend-nâme*, the term gained a special meaning in classical Turkish literature with reference to works written on advice rather than constituting a genre. Having acquired almost as much recognition as the connotations of its title, Feriduddîn-i Attâr’s small yet influential work has sparked much interest in Turkish literature as in Persian. The number of secondary works penned on *Pend-nâme* demonstrates its popular reception in Turkish literature without questioning its authorship. The commentaries and translations written over the centuries have resulted in the formation of a rich literature on this subject. These commentaries and translations have been transcribed into Turkish through academic works for the use of contemporary audience. Moreover, the contents of these works have been analyzed with the aim to acquire information about the political, literary and cultural atmosphere of the period. This study provides a list of these translations and commentaries written in classical Turkish literature employing documentary analysis. In addition, it puts together an updated list of related contemporary studies. This study has also identified the common themes explored in these academic works as well as updating and correcting inaccurate information transmitted through this literature.

Keywords: Feriduddîn Attar, *Pend-nâme*, translation, commentaries, literature.

Giriş

Bu bölümde klasik Türk edebiyatında (XV. ve XIX. yy. arası) Attâr'ın *Pend-nâme* isimli eserine yapılan tercüme ve şerhler maddeler halinde sıralanarak varsa eser üzerine hazırlanan akademik çalışmalar belirtilecektir. Eldeki verilere göre ilk olarak XV. yüzyılda rastlanılan *Pend-nâme* tercümeleri özellikle XVI. yüzyılda artmış ve XVII. yüzyıldan itibaren yerini şerhlere bırakmıştır. Şerh ve tercümenin iç içe geçtiği bu eserler günümüzde halen üretilmeye devam etmektedir. "Literatür" bölümünde bu eserler üzerine yazılan makaleler sıralanacaktır. "Genel Değerlendirme" bölümünde ise akademik çalışmaların yoğunlaştığı konular, araştırmacıların yaklaşımları, sonradan gün ışığına çıkan bilgilerle geçerliğini yitiren bilgilerin güncellenmesi yapılarak ele alınacaktır.

I. *Pend-nâme-i Attâr* Tercümeleri

A. *Sırât-ı Müstakîm*, Sabâyî Hayreddin Çelebi (XV. Yüzyıl Sonları)

Kaynaklarda hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Edirneli Sabâyî Hayreddin Çelebi, 1503-1511 yıllarını kapsayan bir inâmât defterindeki kayıtlara göre en çok ihsan alan şairdir. Bu defterde, adı geçen şairler ölüm tarihlerine göre sıralandığında, en erken Necatî (ö. 914/1508) ve en geç Zatî'nin (ö. 953/1546) ismi geçmektedir. Bu durumda Sabâyî'nin, Fatih, II. Bayezid, I. Selim ve Kanunî dönemlerini idrak ettiği söylenebilir. Şairin ölümü de 943/1535 ile 945/1538 yılları arasında olmalıdır.¹ Şeyh Vefâ'nın müridi olan Sabâyî mürettep bir divan sahibi olup özellikle kasidediliği konusunda adından söz ettirmiştir. Sabâyî'nin diğer eserleri *Menakıb-ı Üveyse'l-Karanî*, *Gazavat-nâme* ve Attâr'ın *Pend-nâme'sinin* manzum bir çevirisi olan *Sırât-ı Müstakîm* isimli mesnevisidir.

Pend-nâme-i Attâr'ın manzûm bir tercümesi olan eser XV. yy. sonlarında kaleme alınmıştır. Attâr'ın *Pend-nâme'sinin* ilk manzum çevirisi olan² *Sırât-ı Müstakîm* kelime kelime olmamakla birlikte aslına sadık kalınarak yapılan bir *Pend-nâme-i Attâr* tercümesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesnevi nazım şekliyle yazılan eser, *Pend-nâme-i Attâr*'ın asıl ölçüsü olan fâ'îlatün fâ'îlatün fâ'îlün kalıbıyla yazılmıştır. Üzerinde çalışılan nüshanın 8b'den sonra, 30 beyit ihtiva etmesi gereken bir varağı koptuğundan, aslında 736 beyit tutacak olan eserin 706 beyti mevcuttur.³

1 Kadir Atlansoy, "Pend-i Attâr'ın Türkçe İlk Manzum Çevirisi: Sabâyî'nin Sırât-ı Müstakîm Mesnevîsi", *İlmî Araştırmalar*, sy. 20, 2005, s. 28.

2 Kadir Atlansoy, "Sabayi Sırât-ı Müstakîm (İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 1987, s. 2.

3 Atlansoy, "Sabayi Sırât-ı Müstakîm (İnceleme-Metin)", s. 62.

Söz konusu eser Kadir Atlansoy tarafından tek nüsha⁴ üzerinden yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Çalışma “Türk Edebiyatında Nasihat-nâmelere Toplu Bakış” başlıklı giriş bölümünden sonra “Sabayî'nin Hayatı ve Edebî Şahsiyeti” başlıklı birinci bölüm ve “Sırât-ı Müstakîm Mesnevisi” başlıklı ikinci bölüm ile bunların alt başlıklarından oluşmaktadır. Yazma nüshada başlıkların olmadığı dikkat çekmektedir.

B. Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr, Emre (XVI. Yüzyıl)

Eserin mütercimi her ne kadar kaynaklarda daha çok Emre, Emrî, nadir olarak da Makalî, Cevrî ve Sa'îd diye kaydedilmiş ise de yaygın görüş eserin Emre'ye ait olduğudur.⁵ XVI. yüzyılda yaşayan şair Emre'nin hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

Şehzade Bayezid için saray eşrâfından şâir Emre tarafından tercüme edilen eser mesnevî nazım şekliyle *Pend-nâme*'nin orijinal kalıbı olan fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün vezniyle 1556 yılında yazılmıştır. Emre, sebep-i telif bölümünde Şehzade Bayezid'i övdükten sonra Attâr'dan ve onun *Pend-nâme* isimli eserinden hayranlıkla bahseder. Şehzade Bayezid'in isteği üzerine Türkçe konuşanların da bu eserden istifade etmesi amacıyla *Pend-nâme*'yi tercüme eden Emre bu işi, Acem güzeline Türkî libas giydirmek olarak görmüştür.⁶

Emre'nin eseri normal bir tercümeden ziyade serbest bir çeviridir.⁷ Öteki manzum çevirilerin aksine Emre'nin çevirisinin hemen her kütüphanede yazma nüshalarına rastlanması bu esere duyulan ilgiye işaret etmektedir. Eser, Eski Anadolu Türkçesinin imla özelliklerini yansıtmaktadır.

Emre'nin *Terceme-i Pend-nâme-i Attâr*'ı üzerine biri tez diğeri kitap olmak üzere iki çalışması vardır. Azmi Bilgin'nin esere dair hazırladığı kitap “giriş”, “metin” ve “sözlük” olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Muhammed Doruk tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde ise daha çok eserin dil özellikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışma “giriş”, “yazım hususiyetleri”, “dil incelemesi”, “Pend-nâme-i Attâr Tercümesinin Türkiye Türkçesiyle nesre çevirisi”, “tenkitli metin” ve “dizin” kısımlarından oluşmaktadır. Azmi Bilgin *Terceme-i Pend-nâme-i Attâr* adlı kitabını *Pend-nâme*'nin iki nüshası üzerinden hazırlarken Muhammed Doruk yüksek lisans tezinde eserin harekeli iki nüshasını

4 Yazarın çalışmasında belirttiği kütüphane bilgisi şu şekildedir: Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel No: 4404.

5 Fatma İmamoglu, “Muhammed Zahî Efendi'nin Miftâh-ı Pend Adlı Eseri ve Osmanlı Dönemi Pendname Geleneği İçerisindeki Yeri (İnceleme-Metin)”, Doktora tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2018, s. 112.

6 A. A. Bilgin, *Emre, Terceme-i Pend-nâme-i Attâr*, Enderun Kitabevi, 1998, s. 34.

7 Muhammed Doruk, “Emre'nin Terceme-i Pend-name-i Attâr'ı Üzerine Bir Dil İncelemesi”, Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 2017, s. VI.

kullanmıştır. Bilgin'in çalışması 957, Doruk'unki ise 952 beyitten oluşmaktadır. Ayrıca Bilgin'in çalışmasında 65 başlık bulunurken Doruk'un çalışmasında 63 başlık bulunmaktadır.

Kütüphane kayıtlarında sehven Şîrâzî Elvân Çelebi'ye⁸ ait olarak gösterilen *Pend-nâme-i Attâr Tercümesi* temin edilerek incelenmiş ve bu nüshanın Şîrâzî Elvân Çelebi'nin değil Emre'nin tercümesinin bir nüshası olduğu görülmüştür. Böylelikle Emre'nin tercümesinin bir nüshası daha tespit edilmiştir.

C. *Pend-nâme-i Azmî*, Pîr Mehmed Azmî Efendi (XVI. Yüzyıl)

XVI. yüzyılın ikinci yarısının tanınmış şair ve yazarlarından olan Azmî (ö. 990/1582), defterdar Pîr Ahmed Çelebi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuş ve 1582 yılında vefat etmiştir. Sahn-ı Seman müderrisliği de yapan Azmî 1580 yılında Şehzade Mehmed'in muallimliğine getirilmiştir. *Mev'iza-i Manzûme* olarak da bilinen *Enîsü'l-Arifîn* isimli eserinin sonunda yer alan 49 beyit civarındaki metin için Ceyhan, "Attâr'ın Pend-nâme'sinin tesirlerinin görüldüğü dinî-ahlâkî bir mesnevidir"⁹ şeklinde açıklama yapmaktadır. Öte taraftan aşağıda görüleceği üzere Sibel Kocaer bu eserden tercüme diye bahsetmektedir, *Pend-nâme-i Azmî* nin bu bölümde değerlendirilme sebebi de budur.

Pîr Mehmed Azmî Efendi'nin (ö. 1582) 1566 yılında *Enîsü'l-Arifîn* adıyla kaleme aldığı ahlak kitabının sonunda yer verdiği kısa nasihatname Sibel Kocaer tarafından 2009 yılında hazırlanan yüksek lisans teziyle ilim dünyasına kazandırılmıştır. Çalışma "Pend-nâme-i Azmî'nin Osmanlı Nasihat-nâme Geleneğindeki Yeri" başlığını taşımaktadır. Tezde birinci bölüm "Nasihat-nâme Geleneği ve Pend-nâme-i Azmî", ikinci bölüm "Pend-nâme-i Azmî Yahud Terceme-i Pend-nâme-i Attâr", üçüncü bölüm "Popüler Bir Metin Olarak Pend-nâme-i Azmî" ana başlıklarından oluşmaktadır. *Pend-nâme-i Azmî* veya *Nasihat-nâme-i Azmî* adlarıyla meşhur olan eser mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Birçok nüshası bulunan eserin transkripsiyonlu metni tek nüsha üzerinden hazırlanmıştır.

D. *Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr*, Edirneli Nazmî (XVI. Yüzyıl)

Türk edebiyatının velut şairlerinden birisi olan Nazmî XVI. yüzyılda yaşamıştır. Doğum tarihi net olarak bilinmese de şiirlerinden hareketle yeniçeri olduğu ve Yavuz Sultan Selim'le birlikte seferlere katıldığı daha sonra Kanunî Sultan Süleyman döneminde sipahi olarak savaflara iştirak ettiği bilgisine ulaşılabilmektedir.

Edirneli Nazmî, *Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr*'da eseri tamamlama tarihi olarak 10 Şaban 967 (6 Mayıs 1559) tarihini vermektedir. Sebebi telif bölümünde

8 Elvan Çelebi, *Terceme-i Pend-nâme-i Attâr*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No. 07 El 3002 (BY7267).

9 Adem Ceyhan, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/azmi-pir-mehmed> [Erişim Tarihi: 27.10.2021].

Pend-nâme'nin Farsça olması sebebiyle halk tarafından anlaşılmadığını bu sebeple mezkur eseri tercüme etmeye karar verdiğini söylemektedir. Tercüme etmek için bilhassa bu eseri seçmekteki amacı ise insanlara doğru yolu gösterecek bir eser kaleme alarak onların hidayete ermesine yardımcı olmak ve Attâr'ın yolundan gitmektir. Attâr'ın ismini anarak öven ve ona dua eden Nazmî, şahsına da dua etmeyi ihmal etmez. Kudret Altun, Kanunî Sultan Süleyman döneminde kaleme alınan eser için Nazmî'nin, beyit beyit çeviri yapmaktan çok daha öteye giderek adetâ telife yaklaştığını belirtmektedir.¹⁰ Attâr'ın 900 beyitlik *Pend-nâme*'sini Türkçeye çevirirken mesnevi nazım şeklini kullanan Edirneli Nazmî'nin eseri toplam 3000 beyitten oluşmaktadır.

Altun tarafından 2004 yılında yayımlanan kitap *Pend-nâme-i Nazmî (Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr) İnceleme-Metin-Sözlük* ismini taşımaktadır. Giriş ("Klasik Türk Edebiyatında Pend-nâme ve Çevirileri") dışında üç bölümden oluşan eser (1. Bölüm: "Edirneli Nazmî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği", 2. Bölüm: "Pend-nâme-i Nazmî Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr", 3. Bölüm: "Metin, Sözlük, Kaynakça, Metin Örnekleri") tek nüsha üzerinden çalışılmıştır.

E. *Bustân-ı Nasâyh*, Rumelili Zaîfî (Muhammed b. Evranos b. Nureddin) (XVI. Yüzyıl)

1494-1557 (900-964) yılları arasında yaşadığı düşünülen Zaîfî, Evranos bin Nureddin isimli bir zatın oğlu olup gerçek adı Muhammed'dir.¹¹

Zaîfî, *Bustân-ı Nasâyh*'da eserinin Attâr'ın *Pend-nâme*'sinin çevirisi olduğunu açıkça zikretmese de Koçin yaptığı inceleme neticesinde bu eserin *Pend-nâme*'nin tercümesi olduğunu söylemektedir.¹² Ahmet Kartal ise yapmış olduğu çalışma sonucu, Zaîfî'nin, eserinin ilk 985 beytini (48-88. beyitler Zaîfî tarafından yazılmıştır.) Attâr'ın *Pend-nâme* isimli mesnevisini tercüme ederek, 986. beyitten 1528. beyte kadar olan kısmını ise İran'ın önemli şairlerinden olan Sadî'nin dünyaca ünlü *Gülistân* isimli eserinin sekizinci bölümünü tercüme ederek oluşturduğunu tespit etmiştir.¹³ *Bustân-ı Nasâyh* aslına bağlı kalınarak kelime kelime yapılan bir tercüme değildir. Eser üzerine biri tez diğeri kitap olmak üzere iki çalışma bulunmaktadır.

Abdülhakim Koçin tarafından 1991 yılında hazırlanan yüksek lisans tezi "Zaîfî ve *Bustân-ı Nasâyh*'ı (İnceleme ve Tenkitli Metin)" başlığını taşımaktadır.

10 Kudret Altun, *Edirneli Nazmî Pend-nâme-i Nazmî (Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr) İnceleme-Metin-Sözlük*, Laçin Yayınları, 2004, s. 17.

11 A. Koçin, "Feridüddin Attâr'ın Pendnâmesinin Türk Edebiyatına Etkisi ve Zaîfî'nin *Bustân-ı Nasâyh* ile Karşılaştırılması", *Bilgi*, sy. 10 (Yaz), 1999, s. 15-16.

12 Koçin, "Feridüddin Attâr'ın Pendnâmesinin Türk Edebiyatına Etkisi ve Zaîfî'nin *Bustân-ı Nasâyh* ile Karşılaştırılması", s. 42.

13 Ahmet Kartal, "Pend-nâme ve *Gülistân* ile *Kitâb-ı Bostân-ı Nesâyh* Mukayesesi, Arayışlar", *İnsan Bilimleri Araştırmaları*, c. 9, sy. 17, 2007, s. 114-115.

Çalışma; birinci bölüm “Zaifî ve Bustân-ı Nasâyih’ı” ve ikinci bölüm “Bustân-ı Nasâyih (Tenkitli Metin)” olmak üzere temel iki bölümden oluşmaktadır. Koçin çalışmasında *Bustân-ı Nasâyih’in* 67. başlığa kadar olan kısmının *Pend-nâme*’nin manzum bir tercümesi, geriye kalan 580 beyitlik kısmın ise telif olduğunu söylemektedir.¹⁴ Dört nüshanın karşılaştırılması sonucu oluşturulan metin 180 başlık ve 1573 beyitten oluşmaktadır.

Ümit Tokatlı tarafından 1996 yılında yazılan kitap *Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nûreddîn Za’îfî, Kitâb-ı Bostân-ı Nasayih* ismini taşımaktadır. “Giriş”, “Metin” (Âyetler, Açıklamalar, Peygamberler, Din Büyükleri, Tarihî İsimler, Tarihî Kavimler, Yer İsimleri, Fıkıh, Kimyâ, Hikâye Kahramanları), “Dil Notları”, “Arapça Kelimelerle İlgili Bazı Özellikler”, “Farsça Kelimelerle İlgili Bazı Özellikler”, “İlâveler”, “Dizin” (Ekler Dizini, Tıpkı Basım, Farsça Metin) başlıklarından ve bunların alt başlıklarından oluşmaktadır.¹⁵ Tokatlı tercümeleri dört gruba ayırdıktan sonra Zaifî’nin eserini, genişletilerek yapılan tercüme (4. Grup) grubuna dâhil etmekte ve bu sebeple şairin eserinde kendisini mütercim değil, musannif olarak takdim ettiğini belirtmektedir.¹⁶

F. Pend-i Attâr Tercümesi, Mecîdî (Abdülmeçîd b. Şeyh Nasûh b. Ali et-Tosyevî) (XVI. Yüzyıl)

Tasavvufî bir çevrede yetişen Tosyevî başta tefsir olmak üzere çeşitli ilim dallarında çok sayıda eser veren âlim bir şahsiyettir. Tercümesini Türkçe bilip Farsça bilmeyenlerin bu kaynaktan yararlanması amacıyla kaleme aldığını belirtir. Tercüme Anadolu sahasında Türkçeye çevrilen “*Pend-nâme*” çevirilerinden biri olup didaktik mahiyette yazılmış 1234 beyitlik bir mesnevîdir.¹⁷

Turgut Toruk tarafından 2010 yılında hazırlanan yüksek lisans tezi “Abdülmeçîd b. Şeyh Nasûh b. Ali et-Tosyevî ve Pend-i Attâr Tercümesi” başlığını taşımaktadır. Metin tek nüsha üzerinden hazırlanmıştır. Çalışma “Giriş” bölümü dışında “1. Bölüm (Klasik Türk Edebiyatında Nasihat-nâme, Anadolu Sahasında Nasihat-nâme, Attâr’ın Pend-nâmesi ve Türkçe Pend-nâmeler)”, “2. Bölüm (Abdülmeçîd b. Nasûh ve Şerh-i Pend-nâme li’l Attâr, Şerh-i Pend-nâme li’l Attâr’ın Telif Sebebi, Hatime Bahsi, Nüshası, Pend-i Abdülmeçîd b. Şeyh Nasûh’un Şekil Özellikleri)” ve “3. Bölüm (Metin)” başlıklarından oluşmaktadır.

14 Abdulhakim Koçin, “Zaifî ve Bustân-ı Nasâyih’ı (İnceleme ve Tenkitli Metin)”, Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 1991, s. 31.

15 Ümit Tokatlı, *Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nûreddîn Za’îfî, Kitâb-ı Bostân-ı Nasayih*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1996.

16 Tokatlı, *Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nûreddîn Za’îfî, Kitâb-ı Bostân-ı Nasayih*, s. XX.

17 Turgut Toruk, “Abdülmeçîd b. Şeyh Nasûh b. Ali et-Tosyevî ve Pend-i Attâr Tercümesi”, Yüksek Lisans tezi, Fatih Üniversitesi, 2010, s. VIII.

G. *Tercüme-i Pend-nâme*¹⁸, Seyyid Alî b. Hasretî (XVII. Yüzyıl)

XVII. yüzyılda yaşamış olan Seyyid Alî Hasretî, *Pend-nâme*'yi Arapça olarak şerh ettiği eserinde aynı eseri manzûm olarak da Türkçeye aktarmaktadır.¹⁹ Hasretî'nin bu tercümesi müstakil bir *Pend-nâme* tercümesi olmayıp *Pend-nâme*'ye yapılan Arapça bir şerhin içerisinde yer almaktadır. Telif tarihi 1077/1666-7 olan ve *Şerh-i Pend-nâme* şeklinde anılan eserde Hasretî, *Pend-nâme*'yi öncelikle Türkçe ve manzum olarak tercüme ettiğini daha sonra Arapça mensur olarak şerh ettiğini dile getirir.

H. *Pend-nâme-i Attâr Tercümesi*, Hasan Şu'ûrî Efendi (Hasan b. Abdullah el-Halebî Şu'ûrî Efendi) (XVII. Yüzyıl)

1105/1693 tarihinde vefat eden Hasan Efendi Halep'lidir. Şu'ûrî mahlaslı müellif maliyede kalemlik yapmıştır. Farsçaya hâkim olan Hasan Şu'ûrî Efendi *Ferheng-i Şu'ûrî (Nevâli'l-Fudalâ)* ya da *Lisânü'l-Acem* adlarıyla anılan Farsça lügatin sahibidir. Hasan Şu'ûrî Efendi *Pend-nâme'nin* 805 beytini tercüme etmiş, bölümlerin başlıklandırılmasında bir Farsça mısrayı bir Türkçe mısra ile tamamlayarak bir beyit oluşturmuştur ki bu da yalnızca bu esere özgü bir hususiyet olarak öne çıkmaktadır.

Aişe Handan Konar tarafından 2010 yılında hazırlanan yüksek lisans tezi "Hasan Şu'ûrî Efendi'nin *Pend-nâme-i Attâr Tercümesi* Metin ve İnceleme" başlığını taşımaktadır. Çalışma "Giriş" (Ümmet Çağı Türk Edebiyatında Nasihat-nâmelere Kısa Bir Bakış, Ferîdüddîn Attâr, Attâr'ın *Pend-nâmesi* ve *Pend-nâme* Geleneği, Hasan Şu'ûrî Efendi); "Hasan Şu'ûrî Efendi'nin *Pend-nâme-i Attâr Tercümesi*" (Eserin Şekilsel Özellikleri, Eserin İçerik Özellikleri, Eserde Değinen Temel Kavram ve Konular, Eserin Tercüme Özellikleri); "Sonuç"; "Nüshalar ve Metin" olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Metin kurulurken müellif nüshası seçilmiş okunamayan veya hata tespit edilen kısımlarda diğer müstensih nüshalarına (2 adet) müracaat edilmiştir.²⁰

18 Eserin tespit edilebilen nüshaları şunlardır: Seyyid Ali b. Seyyid Ahmed b. Seyyid Ali Hasretî, *Şerhü Pendi Attâr*, Ankara Milli Kütüphane No. 06 Mil Yz A 9657/4 (müellif nüshası); Seyyid Alî b. Alî Hasretî, *Şerh-i Pendnâme*, Ankara Milli Kütüphane, No. 01 Hk 1143/1; Alî b. Ahmed b. Alî Hasretî, *Şerh-i Pendnâme*, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., No. 32 Hk 1507/2; Seyyid Ali b. Alî Hasretî, *Şerh-i Pendnâme*, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., No. 42 Kon 3847/2; Seyyid Alî b. Alî Hasretî, *Şerh-i Pendnâme*, Manisa İl Halk Ktp., No. 45 Ak Ze 1820/7; Hasretî, Alî b. Alî, *Şerh-i Pendnâme*, Bursa İnebey Yazma Eser Ktp. No. 16 Or 595/1; Attâr Seyyid, Alî b. Ahmed el-Herâtî, *Şerh-i Pendnâme*, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., No. 07 El 2991.

19 Sadık Yazar, "Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği", Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 17.

20 Aişe Handan Konar, "Hasan Şu'ûrî Efendi'nin *Pend-nâme-i Attâr Tercümesi* Metin ve İnceleme", Yüksek Lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2010, s. 64-65.

İ. *Gülşen-i Ahbâr, Siyâhî-zâde Alî b. Şeyh Mehmed (Tab'î)* (XVIII. yy.)

XVIII. yüzyılda yaşamış ve Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi'nde hâfız-ı kütüb-i evvel olan Siyâhî-zâde, *Bağçe-i Safâ-endlûz* tezkiresinde verilen bilgiye göre, Sultan I. Abdülhamîd'in (ö. 1203/4-1789) son zamanında Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Asıl ismi Alî olup halk arasında Siyâhî-zâde diye bilinmektedir. Şiirlerinde kullandığı mahlası Tab'î, babasının ismi ise Şeyh Mehmed Efendi'dir.²¹ XVIII. yüzyılda kaleme alınan *Pend-nâme-i Attâr* tercümelerinden birisi de Siyâhî-zâde tarafından yazılmıştır. Eser üzerine akademik çalışma yapılmıştır.

Reda Hamada tarafından 2014 yılında hazırlanan yüksek lisans tezi "Siyâhî-zâde Alî Efendi ve Gülşen-i Ahbâr Adlı Pend-i Attâr Tercümesi" başlığını taşımaktadır. Metin tek nüshadan hareketle oluşturulmuştur. Tezde birinci bölüm "Giriş", ikinci bölüm "Nasihat-namelere Genel Bir Bakış", üçüncü bölüm "Attâr ve Pend-nâmesi", dördüncü bölüm "Siyâhî-zâde ve Gülşen-i Ahbâr Tercümesi", beşinci bölüm "Bir Tercüme Metni Olarak Gülşen-i Ahbâr", altıncı bölüm "Metin" ve son olarak yedinci bölüm de "Sonuç" kısmından oluşmaktadır. Mesnevî nazım şekliyle ve aruzun remel bahrindeki *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla oluşturulan bu tercüme, 77 fasıl ve 847 beyitten oluşmaktadır.²²

J. *Miftâh-ı Pend, Muhammed Zahrî Efendi (XIX. Yüzyıl)*

Asıl adı Muhammed olan müellif Zahrî mahlasını kullanmıştır. Vefatı 1816 yılından sonradır.²³

Miftâh-ı Pend, Ferîdüddîn Attâr'ın *Pend-nâmesi*'nin her beytinin beş beyitle şerh edildiği manzum bir eserdir. *Pend-nâme*'ye yönelik yazılmış bilinen ilk Türkçe manzum şerh olması ve çocuklara yönelik yazılmış oluşu sebebiyle önem arz etmekte ve kendinden önce kaleme alınan diğer *Pend-nâme* şerhlerinden ayrılmaktadır. Mesnevi nazım şekli ve *fâ'ilâtün, fâ'ilâtün, fâ'ilün* vezniyle yazılan eser, 193 varak ve 4093 beyitten oluşmaktadır. *Miftâh-ı Pend*'de şârihin Osmanlı Türkçesiyle yazmış olduğu 4093 beyit dışında ayrıca Ferîdüddîn Attâr'ın *Pend-nâme*'sine de yer verilmiştir. İncelememize konu olan eser nüshasında kaynak metin 809 beyitten oluşmaktadır.²⁴

21 Reda Hamada, "Siyâhî-zâde Alî Efendi ve Gülşen-i Ahbâr Adlı Pend-i Attâr Tercümesi", Yüksek Lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2014, s. 21.

22 Hamada, "Siyâhî-zâde Alî Efendi ve Gülşen-i Ahbâr Adlı Pend-i Attâr Tercümesi", s. 34.

23 İmamoglu, "Muhammed Zahrî Efendi'nin Miftâh-ı Pend Adlı Eseri ve Osmanlı Dönemi Pendname Geleneği İçerisindeki Yeri (İnceleme-Metin)", s. 141.

24 İmamoglu, "Muhammed Zahrî Efendi'nin Miftâh-ı Pend Adlı Eseri ve Osmanlı Dönemi Pendname Geleneği İçerisindeki Yeri (İnceleme-Metin)", s. İV.

Fatma İmamoglu tarafından 2018 yılında hazırlanan doktora tezi “Muhammed Zahrî Efendi'nin Miftâh-ı Pend Adlı Eseri ve Osmanlı Dönemi Pend-nâme Geleneği İçerisindeki Yeri (İnceleme-Metin)” başlığını taşımaktadır. Metin tek nüsha üzerinden oluşturulmuştur. “Giriş” bölümüyle birlikte dört temel bölümden oluşan tezde birinci bölüm “Pend ve Pend-nâme Kavramları”, “Pend-nâmelerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”; ikinci bölüm “Ferîdüddîn Attâr'ın Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri”, “Türk Edebiyatında Pend-nâme Şerh ve Tercümelere”; üçüncü bölüm “Muhammed Zahrî, Miftâh-ı Pend”; dördüncü bölüm “Eserin Nüsha Tavsifi”, “Metnin Kurulmasında İzlenen Yol”, “Miftâh-ı Pend'in Transkripsiyonlu Metni ve Günümüz Türkçesine Aktarılması”, “Kişi, Kitap ve Kavim Adları Dizini” başlıklarından oluşmaktadır.

K. Tercüme-i Manzûme-i Pend-i Attâr, Âlî (Mehmed bin Seyyid Mehmed el-Muhterem el-Hasenî²⁵) (XIX. Yüzyıl?)

Asıl adı Mehmed, mahlası ise Âlî olan, seyyid olup Hz. Hasan'ın soyundan geldiği anlaşılan, iyi derecede Farsça bilen ve çevresinde el-Muhterem ve el-Hasenî lakaplarıyla şöhret şairin şu an için elimizdeki tek eseri, *Pend-nâme* tercümesidir. Mütercimle ilgili biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Eser; kaside nazım biçimiyle yazılan tevhid, münâcât ve na't bölümlerinden sonra, mensur bir sebab-i telif bölümüyle devam eder. Asıl konunun işlendiği bölüm ise mesnevi nazım biçimi ve *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezniyle kaleme alınmıştır. Toplam 915 beyitten meydana gelen tercümenin ilk 88 beyti kaside nazım şekli, kalan 827 beyti de mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır.²⁶ Eser 67 beyitlik bir hatime bölümüyle son bulur. *Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr*'ın bilinen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 7190 numaradadır. Nüshanın sonunda düşülen temmet kaydında yer alan 1263 yılının Recep ayının ilk gününün (15 Haziran 1847) istinsah tarihine mi yoksa tercümenin yazıldığı tarihe mi işaret ettiği net değildir. Koşık, eserin dil ve imlasından, onun XVI. asır gibi dil ve imlada geçiş dönemi olan bir zamanda kaleme alındığını düşünmektedir. Bu sebeple nüshanın sonunda yer alan bu tarih ona göre eserin istinsah tarihi olmalıdır.²⁷ Mütercim sebab-i telif bölümünde bu eseri Arapça ve Farsça bilmeyenlere Türkçe bir nasihat-nâme yazmak amacıyla kaleme aldığını dile getirir ayrıca yazdığı eserin dostlarına faydalı olmasını dileyerek kendisine dua edilmesini ister.²⁸

25 Akademik çalışmalarda “Hüseynî” şeklinde okunan kelimenin “Hasenî” şeklinde okunmasının daha doğru olacağı Koşık tarafından belirtilmiştir: “İlgili kelime “Hüsnî” şeklinde de okunabilirse de biz mütercimin seyyid olmasından hareketle isminin bu şekilde okunmasını daha doğru bulduk.” (Halil Sercan Koşık, *Tercüme-i Manzûme-i Pend-i Attâr, Âlî (Mehmed bin Seyyid Mehmed el-Muhterem el-Hasenî) (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, DBY Yayınları, 2021, s. 38).

26 Koşık, *Tercüme-i Manzûme-i Pend-i Attâr*, s. 40.

27 Koşık, *Tercüme-i Manzûme-i Pend-i Attâr*, s. 39.

28 İmamoglu, “Muhammed Zahrî Efendi'nin Miftâh-ı Pend Adlı Eseri ve Osmanlı Dönemi Pendname Geleneği İçerisindeki Yeri (İnceleme-Metin)”, s. 126-127.

Halil Sercan Koşık tarafından 2021 yılında neşredilen kitap *Tercüme-i Manzûme-i Pend-i Attâr, Âlî (Mehmed bin Seyyid Mehmed el-Muhterem el-Hasenî) (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)* ismini taşımaktadır. Kitap giriş, sonuç, sözlük ve tıpkıbasım kısımları dışında *Âlî'nin Tercüme-i Manzûme-i Pend-i Attâr'ı* (1. Bölüm) ve *Metin* (2. Bölüm) bölümlerinden ve bu bölümlerin alt başlıklarından oluşmaktadır.

L. *Riyâzü'r-Rızâ, Seyyid Alî Rızâ (XIX. Yüzyıl)*

Müellif nüshası olan eldeki tek eserden hareketle Seyyid Alî Rızâ'nın XIX. yüzyılda yaşadığı ve eserinin telif tarihi olan 1266/1850'de veya bu tarihten sonra vefat ettiği söylenebilir.²⁹

Mütercim sebab-i telif bölümünde şimdiye kadar Attâr'ın *Pend-nâme'sine* başta Bursalı İsmail Hakkı olmak üzere pek çok kişinin şerh yazdığını ancak hiç kimsenin bu eseri manzum olarak tercüme etme yoluna gitmediğini belirtir. *Pend-nâme'*ye yapılacak manzum bir tercümenin “mübtediler”in (yeni başlayanların) bu metni anlamasının en kolay yolu olduğunu dile getiren Alî Rızâ Efendi eserini mesnevi nazım şekliyle kaleme almıştır. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbrıyla yazılan eserde kaynak metne de yer verilmiştir. Toplam beyit sayısı 1760 olmakla beraber tercüme metnin beyit sayısı 880'dir. Bölüm başlıklarıdırılmalarının yapıldığı eserde bu kısımlar tercüme edilmemiş, orijinal şekliyle verilmiştir. *Riyâzü'r-Rızâ* kelime kelime olmamakla birlikte aslına sadık kalınarak yapılmış olan bir tercümedir. Mezkûr eser Hasan Şuûrî'nin *Pend-nâme* tercümesine olan büyük benzerliğinden dolayı orijinal bir eser olarak nitelendirilememektedir.

M. *Pend-i Attâr Tercümesi, Yemez-zâde Süleyman Rüşdî Efendi (XIX. Yüzyıl)*

1184/1770 yılında Aydın Karacasu'da doğan Yemez-zâde, Uşşâkî şeyhlerinden Mehmed Zühdi Efendi'ye intisap etmiştir ve Rüşdî mahlası kendisine şeyhi tarafından verilmiştir.³⁰ Osmanlı kültüründe yetişmiş, medrese tahsili görmüş, Arapça ve Farsça bilen ilim sahibi âlim bir şahsiyet olan Yemez-zâde 1250/1834 yılında vefat etmiştir. Türbesi Aydın ili Karacasu ilçesindedir. *Divan'ı* ve *Tercüme-i Kitâb-ı Pend-i Attâr'ı* dışında birçok eserinden bahsedilmektedir.³¹

1820 yılında kaleme alınan eserin sebab-i telif bölümünde hamd ve salavat-tan sonra şair kendisini ve bulunduğu şehri tanıtmıştır. Ardından Attâr'ı anmış ve *Pend-nâme* adlı eserinden övgüyle bahsetmiştir. Amacının hüner göstermek

29 Türkoğlu, S., “Türk Edebiyatında Pendnâme-i Attâr'ın Manzum Tercümeleri ve Seyyid Ali Rızâ'nın Riyâzü'r-Rızâ'sı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 22 (Özel Sayı), 2018, s. 677.

30 Çalık, “Yemez-zâde Süleyman Rüşdî ve Pend-i Attâr Tercümesi”, s. 14.

31 Pınar Çalık, “Yemez-zâde Süleyman Rüşdî ve Pend-i Attâr Tercümesi”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2018, s. 22-23.

olmadığını belirten şair himmet bulmak ve eserinin kendisi için kurtuluş vesilesi olması amacıyla *Tercüme-i Kitâb-ı Pend-i Attâr*'ı kaleme aldığını beyan etmiştir. Yemez-zâde, *Pend-nâme*'nin Farsça olduğunu ve birçok kere şerh edildiğini, kendisinin de mezkur eseri manzum bir şekilde tercüme etmeye niyet ettiğini belirtmiştir. Bu girişin ardından *Pend-i Attâr*'ın beyit beyit manzûm tercümesine geçmiştir. 809 Farsça beyit (kaynak metin) ve bunların Türkçeye tercümesinden (809 beyit) oluşan manzûm eserde Rüşdi Efendi tercüme ettiği esere bire bir bağlı kalmıştır. Sıralamada da orijinal metne tâbî olan mütercim, eserin tertûbine müdahelede bulunmamıştır. Eserde zaman zaman başlıklara yer verilmiş, konuların tamamının başlıklarla birbirinden ayrılmadığı görülmüştür. Ayrıca başlıkla içeriğin uyuşmadığı, aynı başlık altında farklı konulara yer verildiği de dikkat çekmektedir. Eserin 578. beytinde son başlık yer almaktadır. Metinde bundan sonraki kısımda farklı konular işlenmeye devam etse de başlıklandırma yapılmamıştır.

Eser üzerine 2018 yılında Pınar Çalık tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. “Yemez-zâde Süleyman Rüşdi ve Pend-i Attâr Tercümesi” başlığını taşıyan çalışma “Giriş: Pend-nâme'nin Tercüme ve Şerhleri Hakkında, Pend-nâme'nin Feridüddin Attâr'a Aidiyeti Konusuna Dair Bazı Dikkatler, Pend-nâme-i Attâr ile İlgili Yapılan Çalışmalar”, “Birinci Bölüm: Yemez-zâde Süleyman Rüşdi Efendi'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri”, “İkinci Bölüm: Yemez-zâde Süleyman Rüşdi Efendi'nin Tercüme-i Kitâb-ı Pend-i Attâr İsimli Eseri”, “Üçüncü Bölüm: Tercüme-i Kitâb-ı Pend-i Attâr Metni bölümlerinden oluşmaktadır.

II. Metni Mevcut Olan *Pend-nâme-i Attâr* Şerhleri

A. *Saâdetnâme*, Şem'î Şem'ullah (XVI. yy.)

XVI. yy.da Ömer bin Hüseyin'in talebi üzerine yapılan şerh sultan III. Murâd adına yazılmıştır. Şem'î Mustafa Çelebi, eserini nazım-nesir karışık bir şekilde kaleme almıştır. *Sa'âdet-nâme*'nin asıl bölümünü oluşturan *Pend-nâme* 72 bölümden oluşmakta ve eser burada işlenen konulara göre ahlakî-didaktik bir mesnevi özelliği taşımaktadır. Şem'î, *Pend-i Attâr*'ı şerh ederken kaynak metni verdikten sonra tercüme etmiş, sözcüklerin gramer yapısı üzerinde yoğun bir şekilde durmamıştır. Bu açıdan eserde dil bilgisi ağırlıklı klasik şerh metodunun kullanıldığını söylemek güçtür.

Metin üzerine üç akademik çalışma bulunmaktadır. Şükrü Akkoyun tarafından 1999 yılında hazırlanan yüksek lisans tezi “Şem'î, Saadet-nâme (Giriş-Metin)” başlığını taşımaktadır.

Sevgi Elif Keyik tarafından 2001 yılında hazırlanan yüksek lisans tezi “XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'î'nin “Şerh-i Pend-nâme”si” başlığını taşımaktadır. Tez, “Giriş: Şerhin Tanımı ve Metin Şerhi, Klasik Şerh Metodu, Edebiyatımızda Şerh Geleniği, Günümüzde Metin Şerhi”, “I. Feridüddin Attâr (Hayatı ve Edebî Şahsiyeti, Eserleri, Attâr'ın Pend-nâme'si”, “II. Şem'î: Hayatı ve Eserleri, Şem'î'nin Şerh-i Pend-i Attâr'ı”, “III. Metin: Nüsha Tavsifleri, Metni Kurmada Takip Edilen

Yol, Edisyon Kritik” ve “Bibliyografya” bölümlerinden oluşmaktadır. Keyik, metnini kurarken dört nüshadan yararlanmıştı.

Nazlı Şenel Cengiz tarafından 2004 yılında hazırlanan “Sa’âdet-nâme (Şerh-i Pend-i Attâr)” başlıklı yüksek lisans tezi yedi bölümden (Giriş, Şem’î Mustafa Çelebi bin Mehmed’in Hayatı ve Eserleri, Ferîdüddîn Attâr’ın Hayatı ve Eserleri, Sa’âdet-nâme’nin Tanıtılması, Sunulan Metnin Hazırlanmasında İzlenen Yol, Metin, Sonuç) oluşmaktadır. Metin üç nüsha üzerine inşâ edilmiştir. Çalışmada 826 beytin şerhi yer almaktadır. Ayrıca eserde kaynak metin dışında toplam 115 beyit, 12 kıt’a, 4 mısra, 2 rubâî, 32 mesnevi nazım şekliyle yazılmış parça ve 1 hikâye bulunmaktadır. Bu şiirlerden kıt’a nazım şekliyle yazılmış olanların üçü Şem’î’ye aittir.³²

B. Murâdiyye, Şârihi Bilinmiyor (XVII. Yy.)

1635-36 yılında kaleme alınan eserin bilinen yegâne nüshası Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Kataloğu Üniversite A 301/IV numarada *Murâdiye* ismiyle kayıtlıdır.

Sadık Yazar bu eserin girişinde verilen bilgilerle Abdurrahmân Abdî Paşa’nın (ö. 1692) *Müfîd* adını verdiği şerhinin mukaddime kısmının bire bir aynı olmamakla birlikte benzerliğinden bahsetmiş ve Abdî Paşa’nın şerhini önce IV. Murâd’a sunduğu, daha sonra da birtakım değişikliklerle bunu yeniden yazmış olabileceği ihtimalinden bahsetmiştir. Yine de bu durumun kesin olarak anlaşılabilmesi için her iki şerhin tam olarak karşılaştırılması gerektiğini³³ de belirtmiştir. Mezkûr eser tarafımızdan da incelenmiş ve bu eserin Abdî Paşa’nın *Müfîd*’i ile aynı eser olmadığı tespit edilmiştir. Beytlere yapılan şerhler karşılaştırılarak farklılıkların benzerliklerden çok daha fazla olduğu görülmüştür. *Pend-nâme*’ye yapılan şerhlerin ve tercümelerin mukaddime kısımları zaman zaman birbirine benzerlik göstermektedir. Neticede sınırları gelenek tarafından belirlenmiş sebep-i telif bölümlerinin bu şekilde benzerliklerinin olması kaçınılmazdır. Billhassa müellif, şârih veya mütercim tarafından zikredilmedikçe aynı şekilde tezkire tarzı biyografi eserlerinde belirtilmedikçe bu kadarcık benzerlikten yola çıkılarak bu şekilde yorum yapılması bilimselliğe uymamakta, tamamen niyet okumaktan ibaret kalmaktadır. Şârih *tercüme tarikiyle* “*birkaç satır müsvedde eyledüm ve anı Murâdiyye ismiyle müsemma eyledüm*” (47a-b) diyerek kaynak metnin çok az bir kısmını şerh etmiştir. Eserin tamamlanmamış veya bu nüshanın eksik olma ihtimali bulunmaktadır. Şârihin mukaddime kısmında (47a-b) şerh ve tercüme terimlerinden aynı anda bahsetmesi her iki terimin eş anlamlı olarak kullanıldığını düşündürmesi yönüyle önemli bir ayrıntıdır.

32 Nazlı Şenel Cengiz, “Sa’âdet-nâme (Şerh-i Pend-i Attâr)”, Yüksek Lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2004, s. 22.

33 Yazar, “Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği”, s. 379-380.

C. *Pend-i Attâr Şerhi*, Na'tî - İsa b. Mahmûd eş-Şehîr (XVII. Yüzyıl)

Künyesini İsa bin Mahmûdü'ş-Şehîr bi'n-Na'tî olarak belirten müellifin hayatı hakkında bilinenler sınırlıdır. Na'tî mahlasını kullanan müellifin, eserinin 1671 yılında istinsah edilmesinden hareketle bu tarihten önce doğmuş olması gerekir. Hayatı hakkında bilinenler eserinden hareketle ulaşılabilenlerden ibaret olan Na'tî eserinin giriş kısmında daha önce Attâr'ın *Pend-nâme*'sini Arapça olarak şerh ettiğini belirtir. Arapça bilmeyen kardeşlerine (ihvân) yardımcı olmak amacıyla ve bazı öğrencilerinin teklifi ile mezkûr eseri Türkçeye tercüme ettiğini belirten Na'tî eserini fazla tafsilata girmeden, kelimelerin gramer yapılarını tek tek açıklamadan, şerhten ziyade bire bir çeviri şeklinde kaleme almıştır.³⁴ Zaten kendisi de eserinin girişinde "tercüme" yaptığını belirtir.

Mehmet Sarı tarafından 2016 yılında hazırlanan yüksek lisans tezi "Na'tî'nin *Pend-i Attâr Şerhi* (vr. 1b-36a) (Dil İncelemesi-Metin-Sözlük)" başlığını taşımaktadır. Metin tek nüsha baz alınarak hazırlanmıştır. Tez; "*Pend-nâme ile Şerh Kavramları ve Türk Edebiyatındaki Gelişimleri*", "*Feridüddin Attâr ve Şârih Nâ'tî'nin Hayatları, Pend-nâme ile Şerh-i Pend-i Attâr*", "*Dil İncelemesi*", "*Çeviri Yazılı Metin*", "*Kaynak Metnin Tıpkıbasımı*", "*Sözlük ve Özel Adlar Dizini*" ana başlıklarından oluşmaktadır. Şârih, Attâr'ın *Pend-nâmesi*'nin tamamını şerh etmemiş bazı beyitleri atlamıştır. İmamoğlu doktora tezinde Na'tî'nin kaleme aldığı şerhin telif olmağını belirtmektedir:

Her ne kadar eserin sebep-i telif bölümünde, eser üzerine yapılan yüksek lisans çalışmasında ve kütüphane kayıtlarında bu eserin Na'tî'ye ait olduğu dile getirilse de kanaatimizce eserin Na'tî'ye aidiyeti oldukça şüphelidir. Zira yapmış olduğumuz kısmî incelemede bu eserle Şem'i'nin *Sa'adegnâme* adlı *Pend-nâme* şerhi arasında çok ciddi benzerlikler olduğu görülmüştür. Bu kısmî incelemede Na'tî'nin; Şem'i'nin şerhine yeni bir sebep-i telif bölümü yazdığı ve şerh üzerinde küçük bazı değişiklikler ve kısaltmalar yaptığı görülmüştür. Eser bu haliyle orijinal bir şerh metni olmaktan ziyade Şem'i'nin kaynak metnin mısralarına yönelik yaptığı tercüme ve açıklamaların kimi zaman aslına hiç dokunulmadan kimi zaman da muhtasar olarak yazıya aktarıldığı bir eser görünümündedir.³⁵

D. *Vesiletü'l-Merâm*, Hulûsî (XVII. Yüzyıl)

3 Şubat 1627 tarihinde *Vesiletü'l-Merâm*'i yazmaya başlayan Hulûsî, IV. Murad dönemi müelliflerindedir.³⁶ Hulûsî, dostlarının (ahibbâ vü asdikâ) *Pend-nâme*'yi

34 Mehmet Sarı, "Na'tî'nin *Pend-i Attâr Şerhi* (vr. 1b-36a) (Dil İncelemesi-Metin-Sözlük)", Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 150.

35 İmamoğlu, "Muhammed Zahrî Efendi'nin Miftâh-ı Pend Adlı Eseri ve Osmanlı Dönemi Pendname Geleneği İçerisindeki Yeri (İnceleme-Metin)", s. 46.

36 Fatma Demirel, "Hulûsî *Vesiletü'l-Merâm*", Yüksek Lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 1.

şerh etmesi teklifine karşılık daha önce Şem'î'nin bu eseri şerh ettiğini ve bu sebeple eserin tercüme edilmeye ihtiyaç olmadığını düşünse de fesahat ve belagat konusunda ilmi olmayanların Şem'î'nin eserinden istifade edemeyeceklerini düşünmüştür. Daha açık ve sarıh bir şerhin yeni başlayan öğrenciler (mübeddî) için daha yararlı olacağına kanaat getiren Hulûsî, Attâr'ın ruhâniyetinden yardım alarak eserini kaleme almaya başlamıştır.³⁷ Hulûsî, Attâr'ın *Pend-nâme*'sinin tamamını şerh etmemiş bazı beyitleri atlamıştır. Ayrıca şârih metni şerh ederken gramer bilgisine değinmemiş, gerekli gördüğü yerlerde derkenârlarda açıklama yapmayı tercih etmiştir.

Fatma Demirel tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi (2019) "Hulûsî, Vesiletü'l-Merâm" başlığını taşımaktadır. Tez, "1. Bölüm: Hulûsî'nin Hayatı, Vesiletü'l-Merâm'ın Tanıtımı / Metin Tesisi / Edebî Değeri", "2. Bölüm: Türk Edebiyatında Nasihat-nâme Yazma Geleneği, Türk Edebiyatında Şerh Geleneği ve Vesiletü'l-Merâm'ın Yeri, Metin Tashihi" ve "3. Bölüm: Transkripsiyonlu Metin" olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır. Transkripsiyonlu metin tek nüsha üzerinden hazırlanmıştır.³⁸

E. Müfîd, Abdurrahmân Abdî Paşa (XVII. Yüzyıl)

XVII. yy. Osmanlı aydın ve devlet adamı kimliğine sahip olan Abdurrahmân Abdî Paşa dönemin padişahı IV. Mehmed'in yakın çevresinde bulunmuş, ona hizmet etmiş, terfi ederek yüksek makamlara gelmiş, siyasi kimliği kadar tarihçiliği ve şairliğinden de söz ettiren yetkin bir şahsiyettir. Abdurrahmân Abdî Paşa, *Müfîd*'i kaleme alma sebebini kendisi gibi aydın biri olan ve padişaha yıllarca hizmet eden Has-odabaşı Ahmed Ağa'nın ısrarına bağlar. Sebeb-i telif bölümünde anlatılana göre Ahmed Ağa, Sûdî'nin *Pend-nâme*'yi şerh etmemesine sitem eder ve Şem'î'yi de şerhinde gereken özeni göstermediği ve bu sebeple eserinin yeterinde açık olmadığı noktasında eleştirir. Abdurrahmân Abdî Paşa da *Pend-nâme*'yi *Sûdiyâne* bir şekilde şerh etmeye karar verir. Bu işin çok zor olduğunu ve kendisinin bu noktada yetersiz olduğunu düşünse de Ahmed Ağa'nın ısrarına dayanamaz ve *Pend-nâme*'yi şerh eder.³⁹ Metin üzerine iki yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

Büşra Karacan tarafından 2015 yılında hazırlanan yüksek lisans tezi "Abdurrahmân Abdî Paşa'nın "Müfîd" Adlı Eseri (1-35 Varakları Arası İnceleme-Metin)" başlığını taşımaktadır. Elli yurt içinde, yirmi ikisi yurt dışında olmak üzere toplam yetmiş iki nüshası olduğu tespit edilen eser⁴⁰ tek nüsha üzerinden çalışılmıştır. Tez,

37 Demirel, "Hulûsî Vesiletü'l-Merâm", s. 3.

38 Demirel, "Hulûsî Vesiletü'l-Merâm", s. 3.

39 Büşra Karacan, "Abdurrahmân Abdî Paşa'nın "Müfîd" Adlı Eseri (1-35a Varakları Arası İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 107.

40 Karacan, "Abdurrahmân Abdî Paşa'nın "Müfîd" Adlı Eseri", s. IV.

“Abdurrahmân Abdî Paşa'nın Hayatı ve Eserleri”, “Müfîd” ve “Transkripsiyonlu Metin” başlıklarından oluşmaktadır.

Muhammet Kamçı tarafından 2019 yılından hazırlanan yüksek lisans tezi “Feridüddîn Attâr'ın Pend-nâmesi'nin Abdurrahmân Abdî Paşa Şerhi; Müfîd (35a-105a Varakları Arası İnceleme-Metin)” başlığını taşımaktadır. 72 nüshası tespit edilen eserin transkripsiyonlu metni tek nüsha üzerinden hazırlanmıştır. Tez, “Giriş: Şerh ve Türk Edebiyatında Şerh Çalışmaları, Feridüddîn Attâr'ın Hayatı ve Eserleri”, “Birinci Bölüm: Abdurrahmân Abdî Paşa'nın Hayatı ve Eserleri, Müfîd” ve “İkinci Bölüm: Transkripsiyonlu Metin” kısımlarından oluşmaktadır. “Değerlendirme” bölümünde 66 başlık ve 725 beytin yer aldığı söyleyen Kamçı; şârihin, eserinde *Pend-nâme*'deki beyitlerin bazılarını sadece tercüme ederken bir kısmını ise şerh ettiğini belirtmiştir.⁴¹

F. Şerh-i Pend-i Attâr, Bursevî İsmâil Hakkı (XVIII. Yüzyıl)

Anne ve babası asil bir aileye mensup olan İsmail Hakkı 1653 yılında bugün Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Aydos'ta dünyaya gelmiştir. Babasının aldığı tasavvuf terbiyesinden fazlasıyla nasiplenen Bursevî; sarf ve nahiv öğrenerek kendisini geliştirmiş, küçük yaşta Arapça ve Farsçayı rahatlıkla anlayabilecek seviyeye ulaşmıştır. Hâfız Osman'dan meşk dersleri almış; sülüs, nesih, ta'lik yazılarında başarılı olmuştur. Musikî ile de ilgilenen Bursevî kendisini birçok alanda geliştirmiş donanımlı bir şahsiyettir. Celvetiye'nin büyük şeyhlerinden birisi olan Bursevî 1725 tarihinde vefat etmiştir. *Osmanlı Müelliflerin'e* göre 105 eseri, Aynî'nin bildirdiğine göre ise 130 eseri⁴² bulunan Bursevî *Attâr'ın Pend-nâme*'sini de şerh etmiştir. 1724 yılında *Pend-i Attâr* şerhini tamamlayan Bursevî, şerhinde klasik şerh metodunu kullanmış; dil, özellikle gramer konusunda ayrıntılı açıklamalar yapmıştır. Kelimeler hakkında verilen bilgilerle müstakil bir sözlük oluşturulabilecek olan *Şerh-i Pend-i Attâr*'da modern dil öğretme metodlarında kullanıldığı gibi kelimeler farklı yönleriyle ele alınıp tanıtılmıştır.⁴³

Rafiye Duru tarafından 1998 yılında hazırlanan yüksek lisans tezi “İsmail Hakkı El-Bursevî'nin Şerh-i Pend-i Attâr'ı” başlığını taşımaktadır ve yazar altı nüshayı baz alarak metnini kurmuştur. Çalışma dört bölümden (I. İsmail Hakkı El-Bursevî'nin Hayatı ve Eserleri, II. Pend-i Attâr, III. Metin, IV. Bibliyografya) oluşmaktadır.

Tuba Onat Çakıroğlu tarafından hazırlanan “Şerh-i Pend-i Attâr (İnceleme-Metin)” başlıklı yüksek lisans tezi 1998 yılında bilim dünyasına kazandırılmıştır. Tez, “İnceleme” (Klasik Türk Edebiyatında Pend-nâme-i Attâr Şerhlerine Toplu

41 Muhammet Kamçı, “Feridüddîn Attâr'ın Pend-nâmesi'nin Abdurrahmân Abdî Paşa Şerhi: Müfîd (35a -105a Varakları Arası İnceleme-Metin)”, Yüksek Lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 306).

42 Rafiye Duru, “İsmail Hakkı El-Bursevî'nin Şerh-i Pend-i Attâr'ı”, Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998 s. 9.

43 Duru, “İsmail Hakkı El-Bursevî'nin Şerh-i Pend-i Attâr'ı”, s. 25.

Bir Bakış, İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı ve Eserleri, Pend-nâme-i Attâr, Şerh-i Pend-i Attâr, Şerh-i Pend-i Attâr'ın Nüshaları, Şerh-i Pend-i Attâr'ın Kaynakları, Sonuç) ve "Metin" olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır.

Tuba Onat Çakıroğlu tarafından hazırlanan doktora tezi⁴⁴ "İsmail Hakkı Bursevî'nin "Şerh-i Pend-i Attâr" (Attâr'ın Pend-nâmesi'nin Açıklaması) Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme ve Attâr'ın Pend-nâme'si ile Karşılaştırılması" başlığını taşımaktadır. Müellif nüshası esas alınarak hazırlanan çalışma dört ana bölüm ve bunların alt başlıklarından oluşmaktadır (I. İsmail Hakkı Bursevî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri; II. İsmail Hakkı Bursevî'nin Eserinde Kullandığı Pend-nâme Metni İle Günümüzde İran'da Basılan Metnin Karşılaştırılması; III. Şerh-i Pend-i Attâr; IV. Şerh-i Pend-i Attâr'ın Metni).

Kezban Paksoy tarafından 2012 yılında hazırlanan doktora tezi "Bursevî İsmâil Hakkî Şerh-i Pend-Nâme-yi Attâr (I-II. Ciltler): İnceleme-Metin-Sözlük", dört ana bölümden (1. Bölüm: İsmâil Hakkı Bursevî, 2. Bölüm: Şerh-i Pend-nâme-yi Attâr, 3. Bölüm: Metin, 4. Bölüm: Sözlük) oluşmaktadır.

Adnan Karaismailoğlu tarafından 2019 yılında hazırlanan kitap *Pend-i Attâr (Pend-nâme) -Farsça Metin ve Çeviri-* ismini taşımaktadır. Türkçe çevirilerin İsmail Hakkı Bursevî'nin şerhindeki *Pend-i Attâr* beyitlerinden yapıldığı eserde ilave olarak Silvestre de Sacy neşrinde bulunan farklı beyitlerin çevirileri de dipnotlarda verilmiştir.⁴⁵ Farsça metin ve çeviriden oluşan eserde toplam 901 beyit bulunmaktadır.

G. Tuhfetü'l-İsmet, İsmet Efendi (XVIII. Yüzyıl)

1729-1730 yılında telif edilen eser İsmet Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Eserin bilinen yegâne nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu 3716 numarada kayıtlıdır. Eser üzerine biri tamamlanmış yüksek lisans tezi diğeri hazırlanmakta olan doktora tezi olmak üzere iki akademik çalışma bulunmaktadır.

Elif Temiz tarafından 2020 yılında hazırlanan yüksek lisans tezi "Bir Tasavvuf Klasiği Olarak Attâr'ın Pend-nâme Adlı Eseri ve Tuhfetü'l-İsmet Şerhi" başlığını taşımaktadır. Çalışma "Giriş ve Feridüddin Attâr'ın Hayatı ve Eserleri", "Pend-nâme ve Osmanlı'da Yazılmış Şerhleri", "Tuhfetü'l-İsmet" ana başlıkları olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Çalışma tek nüsha üzerinden (3a-36a arası) hazırlanmıştır. *Tuhfetü'l-İsmet* dîbâce ve yetmiş üç konu başlığından oluşmaktadır.⁴⁶

44 Tuba Onat Çakıroğlu, "İsmail Hakkı Bursevî'nin "Şerh-i Pend-i Attâr" (Attâr'ın Pend-nâmesi'nin Açıklaması) Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme ve Attâr'ın Pend-nâme'si ile Karşılaştırılması", Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

45 Adnan Karaismailoğlu, *Pend-i Attâr (Pend-nâme) -Farsça Metin ve Çeviri-*, Akçağ Yayınları, 2019, s. 20.

46 Elif Temiz, "Bir Tasavvuf Klasiği Olarak Attâr'ın Pendname Adlı Eseri ve Tuhfetü'l-İsmet Şerhi", Yüksek Lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 27.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı ana bilim dalı öğrencilerinden Recep Gökkaya tarafından hazırlanmakta olan doktora tezi ise “İsmet Efendi'nin Tuhfetü'l-İsmet İsimli Pend-nâme Şerhi [İnceleme-Tenkitleli Metin-Şerh Sözlüğü]” başlığını taşımaktadır.

H. *Berg-i Dervîşân*, Mustafa Refî'a (XVIII. Yüzyıl)

Mustafa Refî'a 1717 yılında Kahire divaniyesinde görev yapmakta iken hem Allah'ın rızasını kazanmak hem de anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla *Pend-nâme*'yi Türkçeye çevirmeyi arzu etmiştir. 1729 yılında tamamladığı eserini nimetlerinden yararlandığı Mir İskender'e sunan Mustafa Refî'a *Pend-nâme*'nin 824 beytini şerh etmiştir.

Gülçiçek Akçay tarafından hazırlanan doktora tezi “Mustafa Refî'a-Berg-i Dervîşân (Karşılaştırmalı İnceleme-Metin)”⁴⁷ başlığını taşımaktadır ve şerh metni tek nüsha üzerinden çalışılmıştır. Akçay, *Berg-i Dervîşân* merkezde olmak üzere Şem'î (*Sa'âdet-nâme*), Abdurrahman Abdî Paşa (*Müfid*), İsmail Hakkı Bursevî (*Şerh-i Pend-i Attâr*), Kilisli Mustafa Rûhî (*Rûhu's-Şurûh*) ve Mehmed Murad Nakşibendî'nin (*Mâ-hazar*) şerhlerini mukayeseli olarak incelemiştir. “Giriş” ve “Sonuç” bölümleri dışında beş bölüm (Şerh Yöntemleri, Dil ve Üslup, Muhteva, Şerhlerdeki Şahsiyetler, Şerhlerde Yararlanılan Kaynaklar) ve transkripsiyonlu metinden oluşan çalışmada şârih tarafından *Pend-nâme*'nin 824 beytinin şerh edildiği bilgisi verilmiştir.

I. *Rûhu's-Şurûh*, Kilisli Mustafa Rûhî Efendi (XVIII. Yüzyıl)

1133/1720-21 yılında doğan Mustafa Rûhî Efendi Türkçe, Arapça ve Farsçaya bu üç dilde şiir yazacak derecede hakim olan âlim, şair bir şahsiyettir. Çelebi-zâdelerden olan Mustafa Rûhî Efendi, Çekmeceli-zâde'den icâzet-nâme almıştır. Mütercim Asım Efendi'nin hocası olan Mustafa Rûhî'nin⁴⁸ 1181/1767-68 yılında kaleme aldığı *Rûhu's-Şurûh*, *Pend-nâme-i Attâr*'ın mufassal bir şerhidir. Şerhinin sebep-i telif bölümünde Farsçanın değerinden bahseden ve bu dili öven şârih, Attâr'dan bahsettikten sonra *Rûhu's-Şurûh*'u kaleme alma sebebini açıklar. Dost meclisinde *Pend-nâme*'nin ilim sahibi biri tarafında şerh edilmesi gerektiğini söyleyen şârih dostlarının bu işi ancak kendisinin yapabileceğini söylediklerini anlatır. Dostlarının ısrarı sonucunda *Pend-nâme*'yi şerh etmeye

47 Gülçiçek Akçay, “Mustafa Refî'a-Berg-i Dervîşân (Karşılaştırmalı İnceleme-Metin)”, Doktora tezi, Trakya Üniversitesi, 2013, s. 2013. Tarafımızdan hazırlanan doktora tezinde Akçay'ın çalışmasından istifade edilerek söz konusu çalışmaya metin içerisinde atıfta bulunulmuşken “KAYNAKLAR” bölümünde bu çalışma sehven yazılmamıştır. Sonradan fark edilen hata burada zikrederek düzeltilmiştir.

48 Cumhur Ün, “Kilisli Mustafa Rûhî Efendi'nin Rûhu's-Şurûh'u”, Doktora tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. LXXVII.

karar veren Mustafa Rûhî Efendi sebep-i telif bölümünde kendi şerh tekniğini de izah etmiştir.⁴⁹

Cumhur Ün tarafından hazırlanan doktora tezi “Kilisli Mustafa Rûhî Efendi'nin Rûhu'ş-Şurûh'u”⁵⁰ başlığını taşımaktadır. Tez beş bölümden oluşmaktadır (Giriş, Attâr ve Pend-nâme'si, Kilisli Mustafa Rûhî Efendi, Metin Tesisi, Edebî ve Kültürel Malzeme). Metin tesisinde iki nüsha kullanılmıştır.

J. Şerh-i Pend-nâme, Ferâ'izî-zâde Mehmed Sa'îd Bursevî (XIX. Yüzyıl)

Dersiâm Seyyid Ferâ'izî Mehmed Efendi'nin oğlu olan müellif Bursa'da doğmuş ve Ferâ'izî-zâde nâmıyla tanınmıştır. *Târîh-i Gülşen-i Maârif* isimli eseriyle asıl şöhretini kazanan Mehmed Sa'îd 1251/1835 yılında vefat etmiştir.⁵¹

Eserin bilinen tek nüshası⁵² Ankara Milli Kütüphane, No. 06 Mil Yz A3310 numarada kayıtlıdır. Lakin şârihin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren kaynaklar onun *Şerh-i Pend-nâme* adlı bir eserinden söz etmez. İmamoğlu'na göre bunun sebebi söz konusu eserin telif bir eser olmayıp İsmail Hakkı Bursevî'nin *Şerh-i Pend-i Attâr*'ın adeta bir özeti şeklinde kaleme alınmış olmasıdır.⁵³

K. Mâ-Hazâr, Mehmed Murad Nakşibendî (XIX. Yüzyıl)

24 Ekim 1788 (23 Muharrem 1203) tarihinde İstanbul'da doğan Murad Nakşibendî âlim bir şahsiyet olup Nakşibendî tarikatine mensuptur. Sağlam bir eğitimden geçen Murad Molla babasının vefatı üzerine Murad Mollâ Tekkesi şeyhliğine tayin edilmiştir. XIX. yüzyılda Nakşibendiyye tarikati ile Mevlevîlik arasındaki yakınlaşmaya vesile olan Murad Molla⁵⁴ 1848 yılında vefat etmiştir.

Mehmed Murad Nakşibendî'nin *Mâ-Hazâr* isimli *Pend-nâme* şerhi üzerine yapılmış biri kitap ve diğeri tez olmak üzere iki çalışma bulunmaktadır.

Muhammet Altaytaş ve Emir Hüseyin Yiğit tarafından 2012 yılında hazırlanan kitap *Mehmet Murad Nakşibendî, Pend-nâme-i Attâr Şerhi, Kitab-ı Mâ-Hazar, Şerh-i Alâ Pend-i Attâr* ismini taşımaktadır. Eser “Takdim”, “Pend-nâme”, “Müellifi ve Şârihi”, “İhtâr”, “Mâ-Hazar” ana bölümlerinden oluşmaktadır.

Adil Erkan tarafından 2010 yılında hazırlanan yüksek lisans tezi “Mâ-Hazâr Adlı Pend-nâme Şerhinin Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi”

49 Ün, “Kilisli Mustafa Rûhî Efendi'nin Rûhu'ş-Şurûh'u”, s. 13.

50 Ün, “Kilisli Mustafa Rûhî Efendi'nin Rûhu'ş-Şurûh'u”.

51 Hakan Yekbaş, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/said-feraizade-mehmed-said-efendi> [Erişim Tarihi: 27.10.2021].

52 Mehmed Sa'îd Bursavî, Şerh-i Pend-nâme, Ankara Milli Kütüphane, No. 06 Mil Yz A3310.

53 İmamoğlu, “Muhammed Zahî Efendi'nin Miftâh-ı Pend Adlı Eseri ve Osmanlı Dönemi Pendname Geleneği İçerisindeki Yeri (İnceleme-Metin)”, s. 73-74.

54 Adil Erkan, “Mâ-Hazâr Adlı Pend-nâme Şerhinin Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi”, Yüksek Lisans tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 17.

başlığını taşımaktadır. Tek nüshanın incelenmesiyle oluşturulan çalışma “Giriş” (Feridüddin Attâr’ın Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri, Attâr’ın Pend-nâmesi ve Nasihat Geleneği, Türk Edebiyatında Pend-nâmeler) ve iki bölümden (1. Bölüm: Murad Molla’nın Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri, Murad Molla’nın Hayatı, Eserleri; 2. Bölüm: Metin, Kaynaklar) oluşmaktadır.

L. *Kenz-i Nesâyih*, Salih Nâilî (Nâilî-i Cedîd) (XIX. Yüzyıl)

1823 yılında Manastır’da doğan Salih Nâilî; Nâilî-i Cedîd, Salih Nâilî, Manastırlı Nâilî, Hoca Salih Nâilî Efendi isimleriyle de bilinir. Dönemin önemli edebiyat topluluğu olan Encümen-i Şuarâ’ya da katılan Salih Nâilî medrese eğitimi görmüş, hafızlığını tamamlamış, Arapça ve Farsça bilen aydın birisidir. Salih Nâilî 1876 yılında Mısır’da vefat etmiştir.

1873/1874 (h. 1290) yılında *Kenz-i Nesâyih*’i tamamlayan Nâilî kaynak metnin her beytini beş beyitle şerh etmiştir. Manzum bir şerh olan *Kenz-i Nesâyih* bire bir Attâr’ın beyitlerinin açıklamasıdır ve konunun dışına çıkılmamıştır.⁵⁵ Metnin başında Azmi Efendi’nin⁵⁶ takrizi yer almaktadır. Salih Nâilî bu eseri kaleme alma sebebini ve şerh metodunu metnin sonunda açıklar. Bu bölümde Feridüddin Attâr’ı anan şârih daha önce *Pend-nâme*’nin üç beş defa şerh edildiğini söyler ve İsmail Hakkı’yı ismen zikreder. Amacının hüner göstermek değil Allah’ın rahmetine mazhar olmak, iyi bir nâm bırakmak ve *Pend-nâme*’ye manzum bir şerh yazmak olduğunu belirtir. Ayrıca şârih yine bu bölümde şerhini beş ayda tamamladığını söylemektedir.

Kenz-i Nesâyih, *Pend-nâme*’nin manzum bir şerhidir. Arzu Balcı tarafından 2011 yılında hazırlanan yüksek lisans tezi “Nâilî’nin *Kenz-i Nesâyih* Adlı Eseri ve Nasihat Geleneği” başlığını taşımaktadır. Çalışma giriş dışında dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “İran Edebiyatında Pend-nâmeler”, “Arap Edebiyatında Pend-nâmeler”, “Türk Edebiyatında Pend-nâmeler”; ikinci bölüm “Feridüddin Attâr’ın Hayatı”, “Feridüddin Attâr’ın Sanatı”, “Feridüddin Attâr’ın Eserleri”,

55 Arzu Balcı, “Nâilî’nin *Kenz-i Nesâyih* Adlı Eseri ve Nasihat Geleneği”, Yüksek Lisans tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 37.

56 Balcı çalışmasında Azmi Efendi’den Mısır Kahire Mevlevî-hânesi post-nişini; İmamoğlu Mısır Mevlevî-hânesi post-nişini Şeyh ‘Azmi Efendi (ö. 1893-94) şeklinde bahsederken Miyasoğlu; Azmi Efendi’den Galata Mevlevî-hânesi post-nişini Şeyh Hüseyin Azmi Dede Efendi (ö. 1893) şeklinde bahsetmektedir (Balcı, “Nâilî’nin *Kenz-i Nesâyih* Adlı Eseri ve Nasihat Geleneği”, s. 43; Miyasoğlu, “Nâilî Sâlih *Kenz-i Nesâyih* (Metin-İnceleme)”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 105; İmamoğlu, “Muhammed Zahrî Efendi’nin Miftâh-ı Pend Adlı Eseri ve Osmanlı Dönemi Pendname Geleneği İçerisindeki Yeri (İnceleme-Metin)”, s. 87). Muhtemelen yanlış yorumlanan bu kısım *Kenz-i Nesâyih*’in giriş kısmında şu şekilde yer almaktadır: “Pişva-yı erbâb-ı tarikat-ı ‘asriye Mevlevî-hâne-i Mısıriye post-nişini reşâdetlü eş’şeyh ‘Azmi Efendi hazretlerinin işbu manzûmeye inşâ buyurdıkları takriz-güne târih-i nefisleridir.”

“Feridüddin Attâr’ın Pend-nâmesi ve Türk Edebiyatına Etkisi”; üçüncü bölüm “Salih Nâilî’nin Hayatı”, “Salih Nâilî’nin Sanatı”, “Salih Nâilî’nin Eserleri”, “Divan”, “Şerh-i Kenz-i Nesâyih”; dördüncü bölüm “Metin” bölümlerinden oluşmaktadır. Salih Nâilî *Pend-nâme*’nin her bir beytini beş beyitle şerh etmiştir. Balcı; tezinde orijinal beyitleri Arap harfleriyle, buna yapılan beş beyitlik şerhi de Latin harfleriyle yazmıştır. Nâilî’nin *Pend-nâme*’nin 277 beytini şerh ettiği görülmektedir.

Osman Emre Miyasoğlu tarafından 2011 yılında hazırlanan yüksek lisans tezi “Nâilî Sâlih Kenz-i Nesâyih (Metin-İnceleme)” başlığını taşımaktadır. Tez; “*Feridüddin-i Attâr*”, “*Nâilî Sâlih (Nâilî-i Cedîd)*”, “*Nasihât-nâme/Pend-nâme*”, “*Kenz-i Nesâyih Hakkında*”, “*Kenz-i Nesâyih Tahlili*”, “*Sonuç*”, “*Metin*” olmak üzere yedi bölümden oluşmaktadır. XII. yüzyılda kaleme alınan *Pend-nâme*’yi şerh ederken aslında şâir bir tercüme çalışmasından çok yeniden bir manzum eser ortaya koymuştur.⁵⁷ Eser, *Pend-nâme*’den alınan beyitlere Nâilî Sâlih tarafından yapılan beşer beyitlik manzum şerhler şeklinde devam etmektedir.⁵⁸ Şerhin yaklaşık 910 bentten oluştuğunu söyleyen Miyasoğlu tek nüsha üzerinden metnini kurmuştur.⁵⁹

Kenz-i Nasâyih, 901 beyit olan kaynak metnin 4505 beyitle açıklanması ile yani Feridüddin Attâr’ın *Pend-nâme*’sinin her beytinin beş beyitle şerh edilmesiyle oluşturulmuş manzum bir şerhtir. Kütüphane kayıtlarında -matbu nüshalar hariç- eserin yazarı ya belirtilmemiş ya da Edirneli Emrî diye kaydedilmiştir.⁶⁰

M. Nüzhetü’l-İhvân, Ali Behcet (XIX. Yüzyıl)

Nüzhetü’l-İhvân’ın elimizde bulunan tek nüshası; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler Koleksiyonu OE_Yz_0294 numarada bulunmaktadır. *Pend-nâme-i Attâr*’ın mensur bir şerhi olan *Nüzhetü’l-İhvân*’dan ve Ali Behcet’ten bahseden herhangi bir biyografik ve bibliyografik kaynağa ulaşılamayınca nüsha üzerindeki bilgilerden hareketle hem *Nüzhetü’l-İhvân*’ın yazılış tarihi hem de şârihi Ali Behcet’in yaşadığı tarih tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla eserin sebep-i telif bölümünde bulunan şârihin ifadeleri, nüsha üzerindeki tarihler, eserin sunulduğu padişah, *Nüzhetü’l-İhvân*’a takrîz yazan Muhyiddin Mahvî Efendi ve nüshanın bulunduğu kütüphanede Ali Behcet ismine kayıtlı olan eserler (*Mahzenü’l-Esrar* ve *Tercüme-i Aşk-nâme*) üzerindeki tarihler ve yine bu eserlere takrîz yazan şahıslar bilimsel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Nüsha üzerindeki tashihler, dibâce kısmında yer alan açıklamalar ve başvuru biyografi kaynaklarından ulaşılan bilgiler metnin müellif hattı olma

57 Miyasoğlu, “Nâilî Sâlih Kenz-i Nesâyih (Metin-İnceleme)”, s. 103.

58 Miyasoğlu, “Nâilî Sâlih Kenz-i Nesâyih (Metin-İnceleme)”, s. 1.

59 Miyasoğlu, “Nâilî Sâlih Kenz-i Nesâyih (Metin-İnceleme)”, s. 13.

60 İmamoglu, “Muhammed Zahri Efendi’nin Miftâh-ı Pend Adlı Eseri ve Osmanlı Dönemi Pendname Geleneği İçerisindeki Yeri (İnceleme-Metin)”, s. 86.

ihtimalini kuvvetlendirmiştir. Bu sebeple bu tarihler aynı zamanda metnin kaleme alınma tarihi ve şârihin yaşadığı dönem olarak değerlendirilmiştir. Neticede *Nüzhetü'l-İhvân*'ın XIX. yüzyılın sonlarına doğru kaleme alındığı bilgisi üzerinde yoğunlaşmıştır.⁶¹ Eser üzerine biri yüksek lisans diğeri doktora olmak üzere iki akademik çalışma bulunmaktadır.

Muzaffer Ertuğrul tarafından 2017 yılında hazırlanan yüksek lisans tezi “Pend-nâme Şerhi Nüzhetü'l-İhvân'a Göre Pend-i Attâr'da Tasavvufî Kavramlar” başlığını taşımaktadır. Çalışma; “Giriş: XI. ve XII. Asırda Nişabur'da Siyasî, İlmî ve Tasavvufî Durum”, “Birinci Bölüm: Ferîdüddin Attâr'ın Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri”, “İkinci Bölüm: Pend-nâme-i Attâr ve Klasik Türk Edebiyatı'nda Pend-nâme Geleneği”, “Üçüncü Bölüm: Pend-nâme Şerhi Nüzhetü'l-İhvân ve Müellifi Ali Behcet Efendi”, “Dördüncü Bölüm: Pend-nâme'de Tasavvufî Kavramlar” ve “Sonuç” bölümlerinden oluşmaktadır. Çalışmada Arap alfabeli metin Latinize edilmemiştir. Ertuğrul, *Nüzhetü'l-İhvân* üzerine yaptığı incelemede kırk kadar tasavvufî kavramla ilgili Attâr'ın görüşlerine rastlamış ve bu kavramların geçtiği beyitleri toplayarak diğ er sûfîlerin görüşlerini de ekleyip, tasavvufî kavramları îzah etmeye çalışmıştır.⁶² Tez orijinal nüsha üzerinden hazırlandığı için iktibas edilen beyitler de kaynak metne aitmiş gibi düşünülerek metinde toplam 903 beytin şerh edildiği bilgisi verilmiştir.⁶³

Sema Levent tarafından 2022 yılında hazırlanan doktora tezi “Ali Behcet'in Nüzhetü'l-İhvân İsimli Pend-nâme-i Attâr Şerhi (İnceleme-Metin-Şerh Sözlüğü)” başlığını taşımaktadır. Çalışma; “Giriş”, “Klasik Türk Edebiyatında Pend-nâme-i Attâr Şerh ve Tercümeleleri Literatürü”, “Ali Behcet” (Klasik Türk Edebiyatında Ali Behcet İsimli Müellifler, Nüzhetü'l-İhvân Müellifi Ali Behcet, Hayatı, Nüzhetü'l-İhvân'dan Hareketle Ali Behcet'in Edebî Yönü, Eserleri), “Nüzhetü'l-İhvân” (Eserin Konusu, Eserin Dîbâcesi, Eserin Kaleme Alınma Sebebi, Eserin Yazılış Tarihi, Nüzhetü'l-İhvân'a Takrîz Yazan Muhyiddin Mahvî Efendi Kimdir?), “Nüzhetü'l-İhvân'ın Şekil, Muhteva, Dil ve Üslup Özellikleri”, “Ali Behcet'in Şerh Yöntemi”, “Nüzhetü'l-İhvân'ın Berg-i Dervîşân ile Biçim ve İçerik Olarak Karşılaştırılması”, “Nüsha Tanıtımı”, “Nüzhetü'l-İhvân” (Metin), “Sözlük ve Dizinler”, “Sonuç” bölümlerinden oluşmaktadır.

61 Sema Levent, “Ali Behcet'in Nüzhetü'l-İhvân İsimli Pend-Nâme-i Attâr Şerhi (İnceleme-Metin-Şerh Sözlüğü)”, Doktora tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, s. 66.

62 Muzaffer Ertuğrul, “Pend-nâme Şerhi Nüzhetü'l-İhvân'a Göre Pend-i Attâr'da Tasavvufî Kavramlar”, Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 285.

63 Ertuğrul, “Pend-nâme Şerhi Nüzhetü'l-İhvân'a Göre Pend-i Attâr'da Tasavvufî Kavramlar”, s. 285.

III. *Pend-nâme*'ye Tercüme / Şerh Yazdığı Rivayet Edilenler

A. Resmî Ahmed Efendi (XVIII. Yüzyıl)

Osmanlı tarihçi ve siyasetçilerinden biri olan Resmî Ahmed Efendi (ö. 1783), Girit'teki Resmo kasabasındandır. Sultan III. Mustafa'nın tahta çıkışını tebliğ için sefaretle Viyana'ya gönderilmiş ve daha sonra Berlin sefiri olmuştur. *Sefaret-nâme*'si ve *Hulâsatü'l- İtibar* adlı eseri Hammer tarafından Almancaya tercüme edilmiştir. 31 Ağustos 1783 tarihinde vefat eden Ahmed Resmî Efendi Üsküdar'da Selimiye'de Çiçekçi Kahvesi karşısındaki mezarlığın ortasında defn edilmiştir.⁶⁴

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*'nde Resmî Ahmed Efendi'nin eserlerini sıralarken *Sefînetü'r-Rüesâ*, *Hamîletü'l-Küberâ*, *Coğrafya-i Cedîd*, *Zülâliye* isimli eserlerinin olduğunu söyledikten sonra "Bir de *Pend-i Attâr* tercümesi ile *el-İstînas bi-Ahvâli'l-Efrâs* namında bir eseri de vardır." demektedir.⁶⁵ Yapılan araştırmalar neticesinde ne yazık ki Resmî Ahmed Efendi'nin *Pend-i Attâr* tercümesinin herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır.

Kütüphane kayıtlarında hatalı okuma sonucu Mevlânâ Muhammed Emîn Müftüzâde Efendi'nin (d. 1700-01) 1744 yılında kaleme aldığı yedi yüz yetmiş dokuz beyitten meydana gelen *Levh-nâme* isimli manzum pend-nâme "Mevlânâ Resmî"ye aitmiş gibi gösterilmiştir. Resmî Ahmed Efendi'yle yaşadıkları tarihin uygun olması ve anılan şahsın *Pend-i Attâr Tercemesi* adlı bir eserinin olması bu şekilde düşünülmesine sebep olmuş olmalıdır. Mesnevi nazım şekliyle yazılan eser, yirmi sekiz bölüme ayrılmış ve her bir bölümde farklı konular hakkında nasihatler verilmiştir.⁶⁶ Attâr'ın *Pend-nâme*'sine yazılan şerh veya tercüme bir eser olmayan *Levh-nâme* bu haliyle telif özelliği göstermektedir. Eser, çeşitli başlıklarla farklı ahlaki konulardan bahsetmektedir. Bu özelliğiyle Attâr'ın *Pend-nâme*'si ile benzerlik göstermektedir.⁶⁷

B. Livâyî (XVII. Yüzyıl)

Sultan I. Ahmed devri (1603-1617) şâirlerinden olan Livâyî, Aziz Mahmûd Hüdâî'nin müntesiplerindedir. *Osmanlı Müellifleri*'nde Livâyî'nin *Divân*'ı, *Bahr-i İrfân* ismindeki ahlâkî ve tasavvufî manzûmesi olduğunu söyleyen Bursalı Mehmed Tahir ayrıca onun *Pend-i Attâr*'ı da tercüme ettiğini yazmıştır.⁶⁸ Yapılan araştırmalar neticesinde bu esere ulaşılamamıştır.

64 Vefat tarihi bilgisi olarak 1193/1779 bilgisi verilmiştir, Saraç 1783 olarak tashih etmiştir (Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Y. Saraç, TÜBA Yayınları, c. 3, 2016, s. 997).

65 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, s. 997.

66 Ö. F. Yiğiterol, "18. Yüzyılda Yazılmış Bir Nasihat Kitabı: Levhnâme", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, c. 4, sy. 1, 2019, s. 100-122.

67 Yiğiterol, "18. Yüzyılda Yazılmış Bir Nasihat Kitabı: Levhnâme", s. 100.

68 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. 2, s. 829.

C. *Nesâyihu'l-Mülûk*, Seyyid Feyzullah Efendi (XVII. Yüzyıl)

Akademik çalışmalarda *Pend-nâme*'yi tercüme eden isimler arasında Seyyid Feyzullah Efendi de zikredilmiştir. Bu çalışmalarda söz konusu müellifin hayatıyla ilgili bilgi verilmediği için bu isme ait şairler/yazarlar araştırılmış ve 1639 yılında Erzurum'da doğan Osmanlı şeyhülislâmı Seyyid Feyzullah Efendi ismine rastlanmıştır. Âlim ve siyaseten güçlü bir şahsiyet olan Seyyid Feyzullah Efendi uygunsuz icraatları sebebiyle hazin bir sonla hayata gözlerini kapatmıştır.⁶⁹ *Pend-nâme-i Attâr*'ın tercümesi olduğu söylenen *Nesâyihu'l-Mülûk*⁷⁰ adlı eseri Arapça mensur bir eserdir.

D. *Şerh-i Pend-i Attâr*, İsmail Müfid Efendi (İstanbulî) (XIX. Yy.)

Aslen İstanbullu olan İsmail Müfid Efendi tahsilini tamamladıktan sonra Mekke pâyesine nail olmuştur. Müderrislik vazifesi ve eser yazmakla geçimini sağlayan gayretli bir âlimdir. Nakşibendî tarikatının halifelerindendir ve 1217/1802-03 yılında vefat etmiş, Dâvûd Paşa Câmi-i Şerifi hazinesine defn edilmiştir. *Osmanlı Müellifleri*'nde İsmail Müfid Efendi'nin birçok tercüme ve şerhi zikredilerek *Pend-i Attâr*'a şerh yazdığı belirtilmiştir.⁷¹ Kütüphane kayıtlarında mezkur eserin nüshasına rastlanmamıştır.

E. *Şerh-i Pend-i Attâr*, Feyzullah Efendi (Hacı, Feyzullah Erzincanî, Kemahlı Hacı Feyzullah Efendi) (XX. Yüzyıl)

Fuzalâdan bir zat olan Feyzullah Efendi Erzincan sancağındandır. Tahsilini İstanbul'da tamamladıktan sonra Eğridir'e yerleşerek müderrisliğe başlamıştır. 1323/1905-06 yılında Söke'de vefat etmiştir. *Osmanlı Müellifleri*'nde şiiire de istidadının olduğu belirtilen Hacı Feyzullah Efendi'nin *Şerh-i Pend-i Attâr* isimli eserinin olduğu yazmaktadır.⁷² Kütüphane kayıtlarında eserin nüshasına rastlanmamıştır.

F. *Pend-nâme*, Ahmed Mürşidî (XVIII. Yüzyıl)

XVIII. yüzyıl şairi Mürşidî'nin *Pend-nâme*'si tercüme olmayıp telif bir eserdir. Attâr'ın *Pend-nâmesi*'yle isim benzerliği dışında ilgisi olmayan eser Mürşidî'nin *Pend-i Ricâl* adlı eserine nazire olarak yazılmıştır.⁷³

69 Mehmet Serhan Tayşi, "Feyzullah Efendi, Seyyid", *DİA*, c. 12, 1995, s. 527.

70 Nüshası için bakınız: Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 2122/2.

71 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 253.

72 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 414.

73 Eser üzerine hazırlanmış bir kitap, üç tez ve iki bildiri bulunmaktadır. Mehmet Sait Mermutlu tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi (1996) "Ahmed Mürşidî'nin *Pend-nâmesi* (Tenkitli Metin)" başlığını taşımaktadır. Behsat Karpınar tarafından 1999 yılında hazırlanan yüksek lisans tezi ise "Ahmed Mürşidî'nin *Pend-nâmesi*'nin (ilk 5094 beyti) Tenkitli Çeviri Yazısı ve Metni" başlığını taşımaktadır. Hilal Çakmak tarafından 2019 yılında hazırlanan yüksek lisans tezi "Diyarbakirli Ahmed Mürşidî'nin *Pend-nâmesi*'nin Dil İçi Çevirisi" başlığını taşımaktadır. Mermutlu tarafından yazılan kitap 2012 yılında basılmıştır ve *Diyarbakirli*

G. Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr, Mustafa Âsım (XIX. Yüzyıl)

Küçük Filibeli Hoca namıyla bilinen Abdullah Efendi'nin oğlu olan Mustafa Âsım Bey İstanbul'da doğmuş (1273/1856), Trabzon'da vefat etmiştir (1320/1902-03). Bursalı Mehmed Tahir, Mustafa Âsım Bey'in *Pend-i Attâr*'ı nazmen Türkçeye tercüme ettiğini belirtmiştir.⁷⁴

M. Nuri Gençosman da *Pend-nâme Feridüddin Attâr* isimli eserinde son asır âlimlerinden merhum Mustafa Âsım'ın manzum tercümesi (Gençosman, 2014, s. 15) olduğu bilgisini vermektedir. Kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında bu eserin bilgisine ve nüshasına ulaşamamıştır.

IV. Hatalı Kataloglama Sonucu *Pend-nâme*'ye Şerh Yazdığı Söylenen Kişiler

A. Şîrâzî Elvân Çelebi (XV. Yüzyıl)

Şîrâzî Elvân Çelebi'nin *Pend-nâme*'yi tercüme ettiği Paksoy⁷⁵ tarafından dile getirilmiştir. İmamoğlu ise eserin içeriğini görmeden böyle bir *Pend-nâme* tercümesinin varlığını kesin olarak kabul etmek hususunda ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini belirtmiştir.⁷⁶ Bahsedilen yazma⁷⁷ temin edilerek kontrol edilmiş ve bu eserin Şîrâzî Elvân Çelebi'nin değil Emre'nin tercümesinin bir nüshası olduğu tespit edilmiştir. Nüsha üzerine *Pend-nâme Tercümesi* yazmakta ve söz konusu eserde diğer nüshalarda bulunan yirmi bir beyitlik Farsça kısım bulunmamaktadır. Otuz altı varaktan oluşan yazmanın başında ve sonunda vikaye sayfaları bulunmakta ve buralarda asıl eserden farklı beyitler, şahıs isimleri (Ali Paşa) ve tarihler bulunmaktadır. Ayrıca yine bu kısımda eserin İbrahim Ağa tarafından vakfedildiği bilgisi yazmakta ve kendisine dua edilmektedir. Yazma doğrudan sebeb-i telif bölümüyle başlamaktadır. Emre'nin tercümesi üzerine Bilgin (1998) ve Doruk (2017) tarafından çalışma yapılmıştır. Her iki yazarın da metinlerini

Ahmed Mürşîdî, *Pend-nâme* ismini taşımaktadır. 2012 yılında düzenlenen VIII. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda (Ali Emîrî Haturasına) Atabey Kılıç tarafından sunulan bildiri "Diyarbakırlı Ahmed-i Mürşîdî'nin Pend-nâme Adlı Mesnevisi ve Neşri Üzerine Notlar" başlığını taşımaktadır. Yine aynı sempozyumda Şerife Uzun Ağarı tarafından "Diyarbakırlı Ahmed Mürşîdî'nin Pend-nâmesinde Ayet ve Hadis İktibasları" başlıklı bildiri sunulmuştur.

74 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. 2, s. 762.

75 K. Paksoy, "Bursevî İsmâil Hakkı Şerh-i Pend-i Attâr (İnceleme-Metin-Sözlük)", Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 22.

76 İmamoğlu, "Muhammed Zahri Efendi'nin Miftâh-ı Pend Adlı Eseri ve Osmanlı Dönemi Pendname Geleneği İçerisindeki Yeri (İnceleme-Metin)", s. 139.

77 Elvan Çelebi, *Terceme-i Pend-nâme-i Attâr*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No. 07 El 3002 (BY7267).

tesis ederken bu nüshadan yararlanmadıkları gibi bu nüshanın varlığından da haberdar olmadıkları görülmüştür.⁷⁸

B. Ömer bin Hüseyin (XVI. Yüzyıl)

Yapı Kredi Sermet Çiftler Araştırma Kütüphanesi Y-0221’de kayıtlı olan ve kataloglarda sehven Ömer bin Hüseyin’e aitmiş gibi gösterilen eser Şem’ullâh Şem’î’ye aittir. Şem’î, *Pend-nâme* şerhinin sebab-i telif bölümünde Ömer bin Hüseyin ismini zikrederek onun isteği üzerine *Sa’âdetnâme*’yi kaleme aldığını belirtmiştir. Muhtemelen bu isim eserin yazarı zannedilerek kataloglama esnasında hata yapılmıştır.

D. Askerî (XVI. Yüzyıl)

Kanunî Sultan Süleyman devri şairlerinden olan Askerî, Edirne’de doğmuştur ve asıl adı Mehmed’dir. Tercî-bent şeklinde ve aruzun *fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün* vezniyle yazılmış olan *Pend-nâme-i Askerî* 14 bentten ibarettir. VII, VIII, X, XI ve XII. bentler on, diğerleri ise on bir beyitten oluşmaktadır. Toplamda ise 149 beyitten oluşan eserin konusu, genel anlamda oğlanlardan uzak durma hakkında verilen öğütler etrafında şekillenmiştir.⁷⁹ Attâr’ın *Pend-nâme*’sine yapılan tercüme ve yazılan şerhler üzerine yapılan akademik çalışmalarda Askerî’nin de bu eseri tercüme ettiği belirtilmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde bu iddianın asılsız olduğu kanıtlanmıştır. Telif bir eser olan *Pend-nâme-i Askerî*’nin Attâr’ın *Pend-nâme*’siyle öğüt verme dışında herhangi bir benzerliği ve ilişkisi bulunmamaktadır.

E. Makâlî Mehmed Çelebi (XVI. Yüzyıl)

Kaynaklarda Makâlî Mehmed Çelebi’ye aitmiş gibi gösterilen *Terceme-i Pend-nâme-i Attâr* isimli eser, XVI. yüzyıl şâirlerinden Emre’ye aittir. Eser, Muhammed Doruk tarafından hazırlanan yüksek lisans teziyle bilim dünyasına kazandırılmıştır.⁸⁰

F. Şemseddîn-i Sivâsî (Ebü’s-Senâ Şeyh Şemseddîn Ahmed es-Sivâsî (XVI. Yüzyıl)

Halvetiyye tarikatının Şemsiyye şubesinin kurucusu olan Şemseddîn Sivâsî (d. 926/1520) Tokat’ta (Zile) doğmuştur. Bursalı Mehmed Tahir onun manzum eserlerini sayarken *Terceme-i Pend-nâme-i Şeyh Attâr*⁸¹ isimli eserinden bahsetmiş daha sonra ise *matbû olan bu şerh olmayıp şuarâdan 893’te vefat eden Edirneli*

78 Eser hakkında daha geniş bilgi için elinizdeki çalışmanın “Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr, Emre (XVI. Yüzyıl)” başlığına (s. 4) bakınız.

79 G. Delice, “Pend-nâme-i Askerî”, *Journal of Turkish Language and Literature*, c. 2, sy. 3, 2016, s. 116.

80 Doruk, “Emre’nin Terceme-i Pend-name-i Attâr’ı Üzerine Bir Dil İncelemesi”.

81 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 103.

Emrî'nindir notunu düşmüştür. Yekta Saraç ise bu tarihin 983/1575 olması gerektiğini ve eserin Emrî'ye ait olmadığını belirtmiştir.⁸²

Şemseddin Sivâsî'ye ait telif pend-nâme, muhtemelen isim benzerliğinden kaynaklanan hata ile, akademik kaynaklarda *Terceme-i Pend-nâme-i Attâr* olarak gösterilmiştir. Eser Alim Yıldız tarafından yazılan “Şemseddin Sivâsî'nin Bilinmeyen Bir Eseri: Pend-nâme” başlıklı bir makaleyle bilim dünyasına kazandırılmıştır.⁸³

G. İbrahim Gülşenî (XVI. Yüzyıl)

Alim Yıldız tarafından “İbrahim Gülşenî'nin “Pend-nâme”si” başlıklı makaleyle ilim dünyasına tanıtılan eser⁸⁴ XVI. yüzyıl (1534) mutasavvıf şairlerinden biri olan Halvetiyye tarikatının Gülşeniyye şubesinin kurucusu İbrahim Gülşenî'ye aittir. Telif olan eserin Attâr'ın *Pend-nâme*'siyle isim benzerliği dışında herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır.

H. Herâtî (XVII. Yüzyıl)

Kataloglarda Herâtî'ye aitmiş gibi gösterilen *Pend-nâme* şerhi Seyyid Ali b. Ahmed el-Hasretî'ye aittir. Hasretî ismi yanlışlıkla Herâtî olarak okunmuş ve bu haliyle kataloglara kaydedilmiş olmalıdır. Kütüphane kayıtlarında *Şerh-i Pend-nâme* adıyla Ali Hasretî/Herâtî'ye kayıtlı yedi farklı nüshadan şarihin ismine kayıtlı 1143 nolu Ankara Milli Kütüphane nüshası incelendiğinde Hasretî'nin öncelikle kaynak metni manzum olarak Türkçeye tercüme ettiği daha sonra da mensur bir şekilde Arapça şerh ettiği görülmektedir.

İ. Emrî-i Diyarbekrî (XVII. Yüzyıl)

Emrî-i Diyarbekrî'ye ait *Terceme-i Pend-nâme-i Attâr* olarak gösterilen eser Mahmut Kaplan tarafından “Diyarbakırlı Emîrî ve Nasihat-nâmesi” adlı makaleyle bilim dünyasına kazandırılmıştır. Eser başlıktan da anlaşılacağı üzere Attâr'ın *Pend-nâme*'sinin tercümesi değil, bir nasihat-nâme örneğidir.

J. Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi (Sahhaflar Şeyhi-zâde) (XIX. Yüzyıl)

Esad Efendi tarafından tercüme edildiği söylenen *Terceme-i Pend-nâme* isimli eser Mehmet Arslan tarafından “Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler (Pend-nâmeler) ve Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi'nin Pend-nâmesi” adıyla yayımlanmıştır.⁸⁵ Eser çocuklar için yazılmış manzum bir öğüt kitabıdır.

82 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 103.

83 Alim Yıldız, “Şemseddin Sivâsî'nin Bilinmeyen Bir Eseri: Pendnâme”, *ERDEM*, sy. 69, 2015, s. 101-112.

84 A. Yıldız, “İbrahim Gülşenî'nin “Pend-nâme”si”, *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 16, 2002, s. 57-95.

85 M. Arslan, “Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler (Pend-nâmeler) ve Vak'anüvis Esad Efendi'nin Pend-nâmesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, sy. 4, 2004, s. 5-80.

V. Attâr'ın *Pend-nâme*'si Üzerine Yapılan Diğer Çalışmalar

Akçay, G., "Tasavvuf ve Ahlak Eğitiminde Kullanılan Edebî Metinlerde Anlatım Teknikleri: Pend-Nâme Şerhleri Örneği", *Turkish Studies- Language/Literature*, c. 13, sy. 20, 2018, s. 15-30.

Atlansoy, K., "Pend-i Attâr'ın Türkçe İlk Manzum Çevirisi: Sabâyî'nin Sırât-ı Müstakîm Mesnevisi", *İlmî Araştırmalar*, sy. 20, 2005, s. 27-41.

Balcı, M., "Attâr ve Pendnâme'si Üzerine", *AKADEMİK-US*, c. 2, sy. 1, 2018, s. 33-62.

Dündar, İ. H., "İslâm'da Edep Geleneği ve Feridüddîn-i Attâr'ın Pendnâmesi", Yüksek Lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Gençosman, M. N., *Pendnâme, Feridüddin Attâr*, Ataç Yayınları, 2014.

Karacoşkun, M. D., "Şark-İslâm Klasığı Pendnâme'ye Göre Kişilik Tipleri ve Mutluluk Yolları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 12, sy. 1, 2012.

Koçin, A., "Feridüddin Attâr'ın Pendnâmesinin Türk Edebiyatına Etkisi ve Zaifî'nin Bustân-ı Nasâyılı ile Karşılaştırılması", *Bilgi*, sy. 10 (Yaz), 1999, s. 93-102.

Koşık, H. S., "17. Yüzyılda Yazılmış Bir Pend-nâme-i Attâr Şerhi: Abdurrahman Abdi Paşa'nın Müfid'i", *TUDOK*, 2014, s. 17.

Odunkıran, F., "Nâilî Salih Efendi ve Kenz-i Nasâyih İsimli Manzum Pend-i Attâr Şerhi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 42, sy. 42, 2011, s. 113-132.

Ritter, H., "Attâr", *İslam Ansiklopedisi 2*, MEB Yayınları, 1993, s. 7-12.

Sacy, S., *Pend-namèh, ou Le livre des conseils de Ferid-Eddin Attâr*, de L'imprimerie Royale, Paris, 1819.

Şahinoğlu, M. N., "Attâr, Feridüddin", *DİA*, c. 4, 1991, s. 95-98.

Türkoğlu, S., "Türk Edebiyatında Pendnâme-i Attâr'ın Manzum Tercümelere ve Seyyid Ali Rızâ'nın Riyâzü'r-Rızâ'sı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 22 (Özel Sayı), 2018, s. 671-692.

Ünal, V., "Feridüddin Attâr'ın Pendnâme'sinde Din ve Toplum", *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, c. 8, sy. 1, 2016, s. 271-288.

VI. Genel Değerlendirme (Tespitler - Öneriler)

Attâr, klasik Türk edebiyatı şair ve yazarları üzerinde en fazla tesiri olan Fars edebiyatı sanatçılarından birisidir. *Pend-nâme* adlı eserin ona aidiyeti konusu ihtilafli bir mevzu olsa da söz konusu eser yazıldığı günden itibaren Attâr'a aitmiş gibi kabul edilmiş, okunmuş, başka dillere tercüme edilmiş, şerh edilerek mümkün olduğunca eserden istifade edilmeye çalışılmıştır. XV. yüzyılda Türkçeye tercüme edilen eser, XVI. yüzyılda yine bu dilde şerh edilerek klasik Türk edebiyatındaki tesirini artırarak devam ettirmiştir. Günümüze gelinceye dek hala eser üzerine

tercümelerin ve şerhlerin yapılması eserin etkisini göstermesi bakımından önemlidir. *Pend-nâme-i Attâr* üzerine birçok akademik çalışma yapılmış, yapılmaya da devam etmektedir.

XV. yüzyılda Sabâyî Hayreddîn Çelebi tarafından kaleme alınan *Sırât-ı Müstakîm* isimli eser *Pend-nâme*'nin Anadolu sahasında bilinen ilk manzum tercümesidir. Şem'î'nin *Sa'âdet-nâme*'si ise *Pend-nâme*'nin Anadolu sahasında bilinen ilk şerhidir.

Tablo 1. Pend-nâme-i Attâr Tercümeleri

1	Sabâyî Hayreddin Çelebi	Sırât-ı Müstakîm	XV. yüzyıl Sonları
2	Emre	Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr	XVI. yy
3	Pîr Mehmed Azmî Efendi	Pend-nâme-i Azmî / Nasihat-nâme-i Azmî	XVI. yy
4	Edirneli Nazmî	Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr	XVI. yy
5	Rumelili Zaîfî (Muhammed bin Evranos bin Nureddin)	Bustân-ı Nasâyih	XVI. yy
6	Mecîdî (Abdülmeccid b. Şeyh Nasûh b. Ali et-Tosyevî)	Pend-i Attâr Tercümesi	XVI. yy
7	Seyyid Ali b. Hasretî	Tercüme-i Pend-nâme	XVII. yy.
8	Hasan Şu'ûrî Efendi (Hasan b. Abdullah el-Halebî Şu'ûrî Efendi)	Pend-nâme-i Attâr Tercümesi	XVII. yy.
9	Siyâhî-zâde Ali b. Şeyh Mehmed (Tab'î)	Gülşen-i Ahbâr	XVIII. yy.
10	Muhammed Zahrî Efendi	Miftâh-ı Pend	XIX. yy.
11	Âlî (Mehmed bin Seyyid Mehmed el-Muhterem el-Hasenî)	Tercüme-i Manzûme-i Pend-i Attâr (XIX. yy.?)	?
12	Seyyid Ali Rızâ	Riyâzü'r-Rızâ	XIX. yy.
13	Yemez-zâde Süleyman Rüşdî Efendi	Pend-i Attâr Tercümesi	XIX. yy.

Tablo 2. Pend-nâme-i Attâr Şerhleri

1	Şem'î	Saâdet-nâme	XVI. yy.
2	Şârihi Belirsiz	Murâdiyye	XVII. yy.
3	İsa bin Mahmûd eş-Şehîr bî'n-Na'tî	Pend-i Attâr Şerhi	XVII. yy.
4	Hulûsî	Vesiletü'l-Merâm	XVII. yy.
5	Abdurrahmân Abdî Paşa	Müfid	XVII. yy.
6	İsmet Efendi	Tuhfetü'l-İsmet	XVIII. yy.
7	Bursevî İsmâil Hakkı	Şerh-i Pend-i Attâr	XVIII. yy.
8	Mustafa Refî'a	Berg-i Dervîşân	XVIII. yy.
9	Kilisli Mustafa Rûhî Efendi	Rûhu'ş-Şurûh	XVIII. yy.
10	Ferâ'izi-zâde Mehmed Sa'îd Bursevî	Şerh-i Pend-nâme	XIX. yy.
11	Mehmed Murad Nakşibendî	Mâ-Hazâr	XIX. yy.
12	Salih Nâilî (Nâilî-i Cedîd)	Kenz-i Nesayih	XIX. yy.
13	Ali Behcet	Nüzhetü'l-İhvân	XIX. yy.

Tablolardan anlaşılacağı üzere Anadolu sahasında Attâr'ın *Pend-nâme'si* toplam on üç kez tercüme edilmiş ve yine bu esere on iki adet şerh yazılmıştır. *Pend-nâme'si* tercüme ettiği veya ona şerh yazdığı rivayet edilen kişiler ise Resmî Ahmed Efendi (XVIII. yy.), Livayî (XVII. yy.), Seyyid Feyzullah Efendi (*Nesâyihu'l-Mülûk*, XVII. yy.), İsmail Müfid Efendi (İstanbulî) (XIX. yy.), Feyzullah Efendi (Hacı, Feyzullah Erzincanî, Kemahlı Hacı Feyzullah Efendi) (XX. yy.), Ahmed Mürşidî (*Pend-nâme*, XVIII. yy.), Mustafa Âsım (XIX. yy.) olmak üzere şimdilik sekiz isimden oluşmaktadır. Bu eserlerden bazıları tercüme/şerh değil telif eserlerdir (Ahmed Mürşidî'nin *Pend-nâme'si* gibi) ve nasihat türünde kaleme alındıkları için Attâr'ın *Pend-nâme'si*yle karıştırılmıştır. Diğer eserler ise henüz elde edilememiş, herhangi bir kütüphane kataloğunda bu eserlerin isimlerine rastlanmamıştır. Hatalı kataloglama sonucu *Pend-nâme'si*ye şerh yazdığı söylenen şârihler ise Ömer bin Hüseyin (XVI. yy.), Askerî (XVI. yy.), Makâlî Mehmed Çelebi (XVI. yy.), Şemseddîn-i Sivâsî (Ebü's-Senâ Şeyh Şemseddîn Ahmed es-Sivâsî (XVI. yy.), İbrahim-i Gülşenî (XVI. yy.), Herâtî (XVII. yy.), Emrî-i Diyarbekrî (XVII. yy.), Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi'dir (Sahhaflar Şeyhi-zâde) (XIX. yy.). Bu eserlerin konusunun nasihat olması ve Attâr'ın *Pend-nâme'sinden* dolayı bu ismin artık

bir edebi tür ismi olarak kullanılması araştırmacıların bu tür hatalar yapmasına sebep olmuş olmalıdır.

Pend-nâme-i Attâr şerhleri ve tercümeleri üzerine yapılan akademik çalışmaların daha çok metni Latin alfabesine aktarma, şekil ve muhteva incelemeleri, metnin dil özellikleri ve *Pend-nâme*'nin evrensel olarak verdiği mesajlara yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle "*Pend-nâme-i Attâr* şerhleri sözlüğü" gibi sözlük çalışmalarının ihmal edildiği yine *Pend-nâme-i Attâr* tercümeleri ve şerhleri üzerine yapılacak karşılaştırmalı çalışmaların olmadığı ve bu eserlerden yola çıkılarak klasik Türk edebiyatı dönemi şerh ve tercüme terimlerinden anlaşılması gereken tanımlamalar üzerine fazla mesai harcanmadığı tespit edilmiştir. Genel durum böyle olmakla birlikte İsmail Kara tarafından kaleme alınan *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz, Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*⁸⁶ isimli eserin istisna olduğu ve gerek şerh ve tercüme terimlerinin gelenek içerisinde yüklendiği anlam gerekse bu sözcüklerden anlaşılması lazım gelen mana üzerine yoğunlaşması yönüyle alanda önemli ve farklı bir yere sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ayrıca Boğaziçi Üniversitesi Mütercim-Tercümanlık ve Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerine mensup olanlar tarafından yürütülen "Osmanlı Kültürünün Sürekliliğinde Çeviriler ve İşlevleri: 14.-19. Yüzyıllar" ve "Beylikler Dönemindeki Çeviriler ve Osmanlı Edebiyat Modellerinin Oluşumunda İşlevleri" isimli iki projenin (birincisi Saliha Pak'er'in, ikincisi Zehra Toska'nın koordinatörlüğünde) genel olarak tercüme, şerh ve çeviri sözcüklerine getirdikleri yorumlar ve bu terimlere olan farklı yaklaşımları ile alana olan katkıları zikredilmesi gereken önemli çalışmalardır.⁸⁷

Pend-nâme-i Attâr şerhleri ve tercümeleri üzerine yapılan akademik çalışmalarda alan yazında bu konuda yapılmış çalışmalara (literatür bilgisine) ve güncel yayınlara ayrılan bağımsız bir bölümün olmaması da bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Hem eski kaynakların görülmesi hem de güncel kaynakların görülerek çalışmada bunlara yer verilmesi bu konu üzerine çalışanların tekrara düşmesini engelleyecek ve bakir kalan konuların tespit edilmesini kolaylaştıracaktır. Ayrıca akademik olsa bile bazı bilgilere temkinli yaklaşmak gerektiği ve yazma eserleri, akademik çalışmaları görmeden konu hakkında kesin yargıya varmamak gerektiği sağlıklı ve güvenilir çalışmaların ortaya çıkması adına uyulması gereken zaruri bir kaidedir. Şem'i'nin şerhinin üzerine üç kez⁸⁸ aynı minvalde yüksek lisans tezi yapılması ve bu çalışmalarda daha önce yapılmış çalışmaya/

86 İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz, Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, Dergah Yayınları, 2021.

87 Saliha Pak'er, "Tercüme ve Nazire Olarak Çeviri: Kültüre Bağlı Kavramlar ve Osmanlı Çeviri Tarihi Araştırmalarına Bir Kavramsal Çerçeve Kurmak", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, c. 33, sy. 2, 2009, s. 91-92.

88 Akkoyun, "Şem'i, Saadet-nâme (Giriş-Metin)", 1999; S. E. Keyik, "XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'i'nin "Şerh-i Pend-nâme"si", Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001; Cengiz, "Sa'âdet-nâme (Şerh-i Pend-i Attâr)", 2004.

çalışmalara değinilmemesi literatür taraması yapılması konusunda hassasiyetin olmadığını göstermektedir.

Yapılan akademik çalışmalarda karşılaşılan sorunlardan bir diğeri de araştırmacılar tarafından gereksiz bilgi vermek ve bilinenleri tekrarlamak suretiyle özeld e şerh üzerine genelde ise Attâr'ın *Pend-nâme*'si üzerine hazırlanan her çalışmada bulunan ve varlığı herkesçe bilinen ansiklopedik bilgilerin uzun uzun aynen tekrarlanmasıdır. Bu konuda sayın Kortantamer'in "Genç Edebiyat Araştırmacısının Yanlışıları" başlıklı makalesinde söyledikleri tüm araştırmacılar için yol gösterici mahiyettedir.

Bu durumlarda yeni bilgiler elde edilmişse, veya verilen bilgilerin daha sonraki incelemeyle mutlaka zikredilmesi gereken bir ilişkisi varsa, yahut bu konulardaki dağınık ve çok miktardaki bilgiyi derleyip toplamak bir kazanç olacaksa, konuya el atılır. Bunun dışında, bir liste vermek ve bilgi bulunabilecek önemli kaynaklara gönderme yapmak yeterlidir.⁸⁹

Yapılan akademik çalışmalarda karşılaşılan sorunlardan birisi de şudur ki Attâr'ın *Pend-nâme*'sine yazılan şerh ve tercümelemlerle ilgili bilgi verilirken şerh ve tercüme olmadığı halde sırf "*Pend-nâme*" başlığı taşıdığı için bazı eserlerin *Pend-nâme* şerhi veya tercümesi olarak gösterilmesidir. Ayrıca çalışmalarda isim karışıklığı yaşandığı, bazı *Pend-nâme* şerh ve tercümelemlerinin gerçek müellifi tespit edilmeyerek başka müelliflere aitmiş gibi gösterildiği fark edilmiştir. Bunların da araştırma yapacak kişilerin zaman kaybı yaşamaması için maddeler halinde verilmesi uygun görülmüştür.

Gülççek Akçay "Tasavvuf ve Ahlak Eğitiminde Kullanılan Edebi Metinlerde Anlatım Teknikleri" isimli makalesinde "*Mâ-Hazar*" isimli *Pend-nâme* şerhinin dili üzerine yüksek lisans çalışması⁹⁰ yapıldığını belirtmektedir.⁹¹ Tez metni görülmeden varılan yargı hatalıdır. Çalışma Ebû Bekir Nusret'in XVIII. yüzyılda telif ettiği *Mâ-Hazar* adlı eser üzerinedir. Eserde yer alan konular; tıp bilimleri, farmakoloji, hastalıkların tedavisi, ilaç tarifleri ve ilaçların kullanma usulleridir.⁹² Görüldüğü üzere bu çalışma Murad Molla'ya ait *Pend-nâme* şerhi değildir. Yapılan hata isim benzerliğinden kaynaklanmış olmalıdır.

89 Tunca Kortantamer, "Genç Edebiyat Araştırmacısının Yanlışıları", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, s. 7, 1993, s. 47.

90 Z. A. Aksaraylı, "Bir 19. yy. (h. 1257) Metni Olan Ma-Hazar'ın Dil İncelemesi (İmlâ, Ses Bilgisi ve Şekil Bilgisi Özellikleri İncelemesi-Metin)", Yüksek Lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

91 Akçay, "Tasavvuf ve Ahlak Eğitiminde Kullanılan Edebi Metinlerde Anlatım Teknikleri: Pend-Nâme Şerhleri Örneği", s. 22.

92 Aksaraylı, "Bir 19. yy. (h. 1257) Metni Olan Ma-Hazar'ın Dil İncelemesi (İmlâ, Ses Bilgisi ve Şekil Bilgisi Özellikleri İncelemesi-Metin)", s. II..

Emrî-i Diyarbekrî'ye ait "*Terceme-i Pend-nâme-i Attâr*" olarak gösterilen eser Mahmut Kaplan tarafından "Diyarbakırlı Emîrî ve Nasihat-nâmesi" başlıklı makaleyle bilim dünyasına kazandırılmıştır. Eser başlıktan da anlaşılacağı üzere tercüme değil nasihat-nâme türünde kaleme alınmış bir eserdir.

Kaynaklarda Makâlî Mehmed Çelebi'ye ait olduğu söylenen *Terceme-i Pend-nâme-i Attâr* adlı eser, XVI. yüzyıl şâirlerinden Emre'ye aittir. Eser, Muhammed Doruk tarafından hazırlanan yüksek lisans teziyle bilim dünyasına kazandırılmıştır.

Şemseddin Sivâsî'ye ait telif pend-nâme kaynaklarda "*Terceme-i Pend-nâme-i Attâr*" olarak gösterilmiştir. Eser Alim Yıldız tarafından yazılan "Şemseddin Sivâsî'nin Bilinmeyen Bir Eseri: Pend-nâme" başlıklı bir makaleyle bilim dünyasına kazandırılmıştır.

Esad Efendi tarafından tercüme edildiği söylenen *Terceme-i Pend-nâme* başlıklı eser Mehmet Arslan tarafından *Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler (Pend-nâmeler) ve Vak'a-nüvis Es'ad Efendi'nin Pend-nâmesi* adıyla yayımlanmıştır. Eser çocuklar için yazılmış manzum bir öğüt kitabıdır.

"Ömer b. Hüseyin'in eseri ise hem tercüme hem de şerh niteliğindedir." şeklinde bilgi verilen eserin katalog bilgisi "*Şerh ve Terceme-i Pend-nâme-i Attâr*, İstanbul Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Arşiv No: 221" olarak verilmiştir. Oysa bu eser Şem'ullâh Şem'i'ye aittir. Ömer bin Hüseyin isminin Şem'i'nin *Pend-nâme* şerhinin sebep-i telif bölümünde geçiyor olması bu hataya sebep olmuş olmalıdır. Şem'i bu bölümde *Sa'âdet-nâme* adını verdiği *Pend-nâme* şerhini dostu Ömer bin Hüseyin'in isteği üzerine kaleme aldığını anlatır. Eserin kataloglamasını yapan kişi muhtemelen bu ismi görek onu eserin yazarı zannetmiş olmalıdır.

Ferâ'izî-zâde Mehmed Sa'îd Bursevî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren kaynaklar onun *Şerh-i Pend-nâme* adlı bir eserinden söz etmez. İmamoglu'na göre bunun sebebi söz konusu eserin telif bir eser olmayıp İsmail Hakkı Bursevî'nin *Şerh-i Pend-i Attâr*'ının adeta bir özeti şeklinde kaleme alınmış olmasından kaynaklanmaktadır.⁹³ Yine Na'tî'nin şerhiyle Şem'i'nin *Saadet-nâme*'si arasında çok ciddi benzerlikler bulunmaktadır. Eser bu haliyle orijinal bir şerh metni olmaktan ziyade Şem'i'nin kaynak metnin mısralarına yönelik yaptığı tercüme ve açıklamaların kimi zaman aslına hiç dokunulmadan kimi zaman da muhtasar olarak yazıya aktarıldığı bir eser görünümündedir.⁹⁴ Bu örnekler klasik Türk edebiyatı şerh ve telif terimlerinin kullanımı ve tanımı hakkında ipucu vermektedir.

93 İmamoglu, "Muhammed Zahrî Efendi'nin Miftâh-ı Pend Adlı Eseri ve Osmanlı Dönemi Pendname Geleneği İçerisindeki Yeri (İnceleme-Metin)", s. 73-74.

94 İmamoglu, "Muhammed Zahrî Efendi'nin Miftâh-ı Pend Adlı Eseri ve Osmanlı Dönemi Pendname Geleneği İçerisindeki Yeri (İnceleme-Metin)", s. 46.

Attâr'ın *Pend-nâmesi*'ne yazılan şerh metinleri beyit-beyit karşılaştırıldığında ise 6 tür farklılığın olduğu görülmektedir.

1. Harf/ek düzeyindeki farklılıklar
2. Takdim-tehir
3. Sözcüklerin eş anlamlısının tercih edilmesi
4. Mısraların yer değiştirmesi
5. Mısralardan birinin tamamen farklı olması
6. Bazı beyitlerin şerh edilmemesi
7. İmla birliğinin olmaması (bazen aynı metinde hatta aynı sayfada bile)

Bu farklılıklar şârihlerin belki müstensihlerin tercihini ve dönem itibariyle kullanılan kelime hazinesini barındırması, orijinal metnin dönem itibariyle bulunduğu durumu, uğradığı değişiklikleri ve şerh edilen eserin beyitleri seçilirken belli bir standartın olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç

Şerh metinleri yazıldıkları dönemin sosyal, kültürel, siyasi ve edebi hayatıyla ilgili bilgiler taşımaları yönüyle önemli yapıtlardır. Bu eserlerin bilimsel çalışmalarla ilgililerin istifadesine sunulması kültür tarihimiz açısından oldukça önemli bir faaliyettir. Bilimsel çalışmalar tekamül işidir. Yapılan çalışmaların hassasiyetle yapılması ve bu çalışmalara gereken ilginin gösterilmesi bu mirasın en az hatayla günümüz okuyucusuna ulaşmasını sağlayacaktır. Bu makalede *Pend-nâme-i Attâr'a* yapılan şerhler ve yazılan tercüme tespit edilerek toplu bir şekilde sunulmuştur. Hatalı kataloglama sonucu verilen yanlış bilgiler üzerine yoğunlaşarak doğru bilgiler tespit edilmiştir. Ayrıca akademik çalışmalarda yoğunlaşılacak konular hakkında bilgi verilerek ihmal edilen veya çalışılması gereken konulara değinilmiştir. Derleme, değerlendirme, tanıtma ve eleştiri faaliyetleri birlikte yapılarak *Pend-nâme-i Attâr* şerhleri ve tercümeleri üzerine yapılacak olan çalışmaların daha verimli ve bilimsel bir şekilde yapılması için farklı fikirler sunulurken bunların ilham kaynağı olması amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Ağarı, Ş.U., "Diyarbakırlı Ahmed Mürsîdî'nin *Pend-nâmesinde* Ayet ve Hadis İktibasları", VIII. *Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Alî Emîri Hatırasına)*, Diyarbakır, Türkiye, 15 - 17 Kasım 2012, s. 433-446.
- Akçay, G., "Mustafa Refî'a-Berg-i Dervîşân (Karşılaştırmalı İnceleme-Metin)", Doktora tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Akçay, G., "Tasavvuf ve Ahlak Eğitiminde Kullanılan Edebî Metinlerde Anlatım Teknikleri: *Pend-Nâme Şerhleri Örneği*", *Turkish Studies- Language/Literature*, c. 13, sy. 20, 2018, s. 15-30.

- Akkuş, M. & Yılmaz, A., *Sefîne-i Evliyâ-2, Osmânzâde Hüseyin Vassâf*, Kitabevi Yayınları, 2015.
- Aksaraylı, Z. A., "Bir 19. yy. (h. 1257) Metni Olan Ma-Hazar'ın Dil İncelemesi (İmlâ, Ses Bilgisi ve Şekil Bilgisi Özellikleri İncelemesi-Metin)", Yüksek Lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Ali b. Ahmed b. Ali Hasretî, *Şerh-i Pend-nâme*, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Isparta İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: 32 Hk 1507/2.
- Ali Behcet, *Mahzenü'l-Esrâr fi-Etvâri'l-Evtâr*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler Koleksiyonu, No: OE_Yz_0300.
- Ali Behcet, *Nüzhetü'l-Ihvân*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler Koleksiyonu, No: OE_Yz_0294.
- Ali Behcet, *Tercüme-i Aşk-nâme*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler Koleksiyonu, No: HP_Osm_00170/01.
- Altun, Kudret, *Edirneli Nazmî Pend-nâme-i Nazmî (Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr) İnceleme-Metin-Sözlük*, Laçın Yayınları, 2004.
- Atlansoy, Kadir, "Sabayi Sırât-ı Müstakîm (İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 1987.
- Arslan, M., "Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler (Pend-nâmeler) ve Vak'anüvis Esad Efendi'nin Pend-nâmesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, sy. 4, 2004, s. 5-80.
- Balcı, A., "Nâilî'nin Kenz-i Nesâyih Adlı Eseri ve Nasihat Geleneği", Yüksek Lisans tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Bilgin, A. A., *Emre, Terceme-i Pend-nâme-i 'Attâr*, Enderun Kitabevi, 1998.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 3 Cilt, haz. M. A. Yekta Saraç, TÜBA Yayınları, 2016.
- Çakıroğlu, T. O., "İsmail Hakkı Bursevî'nin "Şerh-i Pend-i Attâr" (Attâr'ın Pend-nâmesi'nin Açıklaması) Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme ve Attâr'ın Pend-nâme'si ile Karşılaştırılması", Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Çakmak, H., "Ahmed Mürşidi'nin Pend-nâmesi'nin Dil İçi Çevirisi", Yüksek Lisans tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Delice, G., "Pend-nâme-i Askerî", *Journal of Turkish Language and Literature*, c. 2, sy. 3, 2016, s. 113-128. Doi Number: 10.20322/lt.91723
- Demirel, F., "Hulûsî Vesiletü'l-Merâm", Yüksek Lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Muhammed Doruk, "Emre'nin Terceme-i Pend-name-i Attâr'ı Üzerine Bir Dil İncelemesi", Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 2017.
- Duru, R., "İsmail Hakkı El-Bursevî'nin Şerh-i Pend-i Attâr'ı", Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

- Elvan Çelebi, *Terceme-i Pend-nâme-i Attâr*, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: 07 El 3002 (BY7267). (Kütüphane kayıtlarında bu şekilde yazmakla birlikte katalog bilgisi hatalıdır. Söz konusu nüsha Emre'nin *Pend-nâme* tercümesidir.)
- Erdem, S., *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı (İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994.
- Erkan, A., "Mâ-Hazâr Adlı Pend-nâme Şerhinin Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi", Yüksek Lisans tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Ertuğrul, M., "Pend-nâme Şerhi Nüzhetü'l-İhvân'a Göre Pend-i Attâr'da Tasavvufî Kavramlar", Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Gençosman, M. N., *Pendnâme, Feridüddin Attâr*, Ataç Yayınları, 2014.
- Gökkaya, R., "İsmet Efendi'nin Tuhfetü'l-İsmet İsimli Pend-nâme Şerhi [İnceleme-Tenkidli Metin-Şerh Sözlüğü]", Doktora tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (devam ediyor).
- İmamoğlu, Fatma, "Muhammed Zahrî Efendi'nin Miftâh-ı Pend Adlı Eseri ve Osmanlı Dönemi Pendname Geleneği İçerisindeki Yeri (İnceleme-Metin)", Doktora tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2018
- Kamçı, M., "Feridüddin Attâr'ın Pend-nâmesi'nin Abdurrahmân Abdî Paşa Şerhi: Müfid (35a -105a Varakları Arası İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Kaplan, M., "Diyarbakırlı Emîrî ve Nasihat-Nâmesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 5, sy. 22, 2012, s. 72-84.
- Karacan, B., "Abdurrahmân Abdî Paşa'nın "Müfid" Adlı Eseri (1-35a Varakları Arası İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Karaismailoğlu, A., *Pend-i Attâr (Pend-nâme) -Farsça Metin ve Çeviri-*, Akçağ Yayınları, 2019.
- Karpınar, B., "Ahmed Mürşidi'nin Pend-nâme'sinin (ilk 5094 beyti) Tenkitli Çeviri Yazısı ve Metni", Yüksek Lisans tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Kartal, Ahmet, "Pend-nâme ve Gülistân ile Kitâb-ı Bostân-ı Nesâyih Mukayesesi, Arayışlar", *İnsan Bilimleri Araştırmaları*, c. 9, sy. 17, 2007, s. 113-142.
- Keyik, S.E., "XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'i'nin "Şerh-i Pend-nâme'si", Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Kılıç, A., "Diyarbakırlı Ahmed-i Mürşidî'nin Pend-nâme Adlı Mesnevisi ve Neşri Üzerine Notlar", *VIII. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Ali Emîrî Hatırasına)*, Diyarbakır, Türkiye, 15 - 17 Kasım 2012, s. 287-295.

- Kocaer, S., "Pend-nâme-i Azmî'nin Osmanlı Nasihatnâme Geleneğindeki Yeri", Yüksek Lisans tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Koşık, H. S., *Tercüme-i Manzûme-i Pend-i Attâr, Âli (Mehmed bin Seyyid Mehmed el-Muhterem el-Hasenî) (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, DBY Yayınları, 2021.
- Levent, S., "Yeni Bir Pendnâme-i Attâr Şerhi: Ali Behcet'in Nüzhetü'l İhvân'ı", *Akademî Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 8, sy. 23, 2021, s. 260-270.
- Levent, S., "Ali Behcet'in Nüzhetü'l-İhvân İsimli Pend-Nâme-i Attâr Şerhi (İnceleme-Metin-Şerh Sözlüğü)", Doktora tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Levent, S., "Aşk-Nâme (Ali Behcet)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/ask-name-ali-behcet> [Erişim Tarihi: 12 Ekim 2022].
- Levent, S., "Mahzenü'l-Esrâr Fi-Etvârî'l-Evtâr (Ali Behcet)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/mahzenu-l-esrar-fi-etvari-l-evtâr-ali-behcet> [Erişim Tarihi: 12 Ekim 2022].
- Levent, S., "Nüzhetü'l-İhvân (Ali Behcet)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/nuzhetu-l-ihvan-ali-behcet> [Erişim Tarihi: 12 Ekim 2022].
- Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Mermutlu, M. S., "Ahmed Mürşidî'nin Pend-nâmesi (Tenkitli Metin)", Yüksek Lisans tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Mermutlu, M. S., *Diyarbakirli Ahmed Mürşidî Pendnâme*, Büyüyenay Yayınları, 2012.
- Miyasoğlu, O. E., "Nâilî Sâlih Kenz-i Nesâyih (Metin-İnceleme)", Yüksek Lisans tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Murâdiye, Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Kataloğu, Koleksiyon: Üniversite A 301/IV.
- Mustafa Refî'a, *Berg-i Dervîşân*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Koleksiyonu, No: 34 Ma 445.
- Oğraş, R., *Bağçe-i Safâ-Endûz, Es'ad Mehmed Efendi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- Onat, T., "Şerh-i Pend-i Attâr (İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Öztürk, F., *Tezkire-i Silâhdâr-zâde, Defter Emîni Silâhdâr-zâde Mehmed Emîn*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- Paksoy, K., "Bursevî İsmâil Hakkı Şerh-i Pend-i Attâr (İnceleme-Metin-Sözlük)", Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Sarı, M., "Na'tî'nin Pend-i Attâr Şerhi (vr. 1b-36a) (Dil İncelemesi-Metin-Sözlük)", Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

- Temiz, E., “Bir Tasavvuf Klasığı Olarak Attâr’ın Pendname Adlı Eseri ve Tuhfetü’l-İsmet Şerhi”, Yüksek Lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Tokatlı, Ü., *Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nûreddin Za’îfi, Kitab-ı Bostân-ı Nasâyih*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1996.
- Türkoglu, S., “Türk Edebiyatında Pendnâme-i Attâr’ın Manzum Tercümelere ve Seyyid Ali Rızâ’nın Riyâzû’r-Rızâ’sı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 22 (Özel Sayı), 2018, s. 671-692.
- Ün, C., “Kilisli Mustafa Rûhî Efendi’nin Rûhu’ş-Şurûh’u”, Doktora tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Ünal, V., “Ferîdüddin Attâr’ın Pendnâme’sinde Din ve Toplum”, *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, c. 8, sy. 1, 2016, s. 271-288.
- Yazar, S., “Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği”, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Yıldız, A., “İbrahim Gülşenî’nin “Pend-nâme”si”, *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 16, 2002, s. 57-95.
- Yıldız, A., “Şemseddin Sivasî’nin Bilinmeyen Bir Eseri: Pendnâme”, *ERDEM*, sy. 69, 2015, s. 101-112.
- Yiğiterol, Ö. F., “18. Yüzyılda Yazılmış Bir Nasihat Kitabı: Levhnâme”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, c. 4, sy. 1, 2019, s. 100-122.